เข้าเมืองอังวะ. ทัพไทยได้ชัยชำนะจับได้พม่าชเลย, แลช้างม้าเครื่องสาตราวุธก็มาก, ให้คุมส่งลงไปยังท่านแม่ทัพ, แจ้งข้อราชการทั้งปวงให้ซาบ. เจ้าพระยาไกสามีความยินดีนัก, จึ่งแต่งหนังสือบอกให้ม้าเร็วอีกสามสิบม้า, ถือหนังสือรีบเร็วลงมากราบทูนพระกรุนา, ยังกรุงเทพมหานครในวันนั้น. แลม้าใช้ซึ่งถือหนังสือบอกพวกหลัง, เร่งรีบมาถึงพระนครศรีอยุธยาในวันเดียวกันกับพวกก่อน, คลาดกันประมานสามนาลิกาเสส.

สมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัวยังตรัดหยู่กับพระพิมลธัม, พอนายเวนมหาดไทยนำผู้ถือหนังสือบอกฉบับหลังเข้าเฝ้ากราบบังคมทูนพระกรุนาอ่านหนังสือบอกถวาย. ได้ซงซาบดีพระทัยนัก ตรัสสันเสินพระพิมลธัมว่า, ดูแม่นหาผู้ใดเสมอมิได้. แล้วซงถวายไตรจีวรผ้าแดงเทสไตรหนึ่งเปนบำเหน็จ, นิมนต์ให้กลับไปอาราม. แล้วพระราชทานรางวันแก่ม้าใช้ผู้ถือหนังสือบอกทั้งสองพวก, โปรดให้กลับคืนไปยังกองทัพ, พลางตรัสสันเสินพระยาสีหราชเดโชว่า, เปนยอดทหานหาผู้เสมอเปนอันยาก, แล้วเสด็จขึ้น.

ฝ่ายท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็ยกพลทหานเข้าไปตั้งในค่ายพม่าซึ่งแตกหนีไปนั้น, แล้วให้ตั้งค่ายน้อยใหญ่รายโอบเมืองไปทั้งสามด้าน, ใกล้เมืองเข้าไปกว่าค่ายเดิม. พม่าชาวเมืองทั้งปวงกลัวฝีมือทหานไทยยิ่งนัก, มิอาจมาต่อรบนอกเมืองได้. พระเจ้าอังวะก็ให้เกนท์ทหานขึ้นประจำหน้าที่เชิงเทินรอบเมืองรักสาเมืองมั่นไว้. กองทัพไทยยกเข้าหักเอาเมืองเปนหลายครั้ง,ชาวเมืองต่อรบต้านทานเปนสามาทเข้าเมืองมิได้, ก็ถอยออกมารักสาค่ายมั่นหยู่. แลพลพม่าชาวเมือง

จัดแจงการป้องกันเมืองมั่นคง, มิได้ประมาททั้งกลางวันกลางคืน.

ขณะนั้นในเมืองอังวะข้าวแพงเปนทะนานละสองบาท, ชาวเมืองอดอาหารซูบผอมล้มตายเปนอันมาก. ฝ่ายกองทัพไทยก็กันดารขัดสนเสบียงอาหาร, เกณฑ์กันไปเที่ยวเสาะแสวงหาอาหารตามบ้านน้อยเมืองใหญ่ในแว่นแคว้นเมืองอังวะ, ก็ได้มาบ้างแห่งละน้อยๆ ไม่พอแจกจ่ายรี้พลในกองทัพ, พลทหารอดหยากลำบากป่วยเจ็บล้มตายก็มาก. ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงจึ่งปฤกษากันว่าเสบียงอาหารเราก็กันดารนัก,เห็นตีเอาเมืองมิได้ในครั้งนี้, จะต้องล่าทัพกลับไป, จึ่งพากันเข้าไปแจ้งเหตุแก่เจ้าพระยาโกษาแม่ทัพ ๆ ได้แจ้งดังนั้นจึ่งเสียใจนัก, จึ่งคิดการที่จะล่าทัพ, หย่าให้พม่าติดตามได้. แล้วปฤกษากับนายทัพนายกองทั้งปวงว่า, บัดนี้รี้พลเรากันดารอาหารถอยกำลัง, ทั้งไข้เจ็บก็มาก, แลเราจะล่าทัพกลับโดยตรงนั้นมิได้, พม่าชาวเมืองจะได้ทีออกติดตามตีตัดท้ายรี้พลเรา, จะพินาศฉิบหายเปนอันมาก. จำจะคิดกลอุบายล่อลวงให้พม่าเข็ด-ขยาดฝีมือเราเสียก่อน, จึ่งจะผันผ่อนล่าทัพกลับไปได้โดยสดวกไม่มีภัยอันตราย. แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็เห็นชอบด้วยพร้อมกัน. เจ้าพระยาโกษาแม่ทัพ, จึ่งแต่งหนังสือฉบับหนึ่ง, เปนใจความ-ว่าหนังสือเราผู้เปนมหาจตุรงค์บริินายก, ดุจจักรแก้วอันประดิษฐานใต้เบื้องบงกชเรณุมาศพระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา, ผู้เปนอัคอิศราธิปตัยในไทยประเทศเวตวันทิศมาปราจินทิศ, มาถึงเสนาบดีกรุงรัตนบุระอังวะ, ด้วยเรากราบทูลพระกรุณารับอาสายกพยุหโยธาทัพมาครั้งนี้, หมายจะตีกรุงรัตนบุระอังวะทูลเกล้าถวายสนองพระเดชพระคุณให้จงได้, จะให้แผ่นพระราชอาณา

เชค, ปกครองครอบงำไปในพุกามประเทศ, แลรามัญประเทศทิศอิศตองคตวิสัยทั่วทั้งสิ้น. แลพลทวยหานพม่ากับไทย, ก็ได้ต่อยุทธเห็นกำลังแลฝีมือกันเปนหลายครั้งแล้ว, ซึ่งใครจะมีชัยแลปราชัยนั้น, ก็ย่อมแจ้งอยู่แก่ใจด้วยกันแล้ว. แม้จะขับเคี่ยวกะทำการสงครามกันสืบไป, มาตรว่าเราจะได้เมืองก็เหมือนหนึ่งไม่ได้, ด้วยในเมืองอังวะขัดสนเสบียงอาหารกันดารนัก, ฝ่ายเราจะอยู่รักษาเมืองก็ยาก. ประการหนึ่งกองทัพเราก็ผิดเคืองขัดสนด้วยเสบียงซึ่งจะเลี้ยงกัน, จะกวาดต้อนครอบครัวชเลยไปนั้นก็ลำบาก, ด้วยอดหยากอาหารล้มตายมากกว่ามากนัก. แลครั้งนี้เราก็จะไม่ได้เมืองอังวะ. ครั้นจะล่าทัพถอยไปเล่า, ก็เกรงพระราชอาญาจะลงโทษโดยพระอัยการศึกถึงสิ้นชีวิต. จะเลิกทัพกลับไปก็ไม่ได้. แลบันดาพม่านายไพร่ในเมืองอังวะ, ไม่มีใครกล้าหาน, ล้วนแต่มีสันดานชลาดดุจอิสตรีสิ้นแล้วหรือประการใด, จึ่งไม่ออกมาตีทัพเรา, แลไม่ออกมาเจรจาความเมืองด้วยเรา, ซวนกันนิ่งซ่อนหน้าอยู่แต่ในเมืองได้, ช่างกะไรไม่มีความละอายผิดวิสัยชายชาติทหาน, คดีการดังนี้มิควรหนัก, จึงเห็นแก่ทางไมตรีที่ได้เคยเปนคู่สนุกด้วยกันในการสงคราม, ขอให้ยกพลโยธาทหานออกมาตีทัพเราอีกสักครั้งหนึ่งเถิด, พอจะได้เอาเหตุนี้บอกหนังสือแก้ตัว, ส่งลงไปกราบทูลพระกรุณายังกรุงเทพมหานครว่า, พลพม่าออกมาตีทัพไทยเปนอันมากหลายครั้ง, เหลือกำลังที่จะสู้รบ, ทั้งขัดสนสเบียงอาหาร, ขอรับพระราชทานล่าทัพกลับไปตั้งทำไร่นาที่ปลายแดน, ได้สเบียงอาหารบำรุงช้างม้ารี้พล, ให้มีกำลังบริบูรณ์พร้อมแล้ว, จึ่งจะยกพยุหะโยธาทัพกลับไปตีเมืองอังวะในครั้งหลังให้จงได้.

ครั้นแต่งหนังสือเสร็จแล้ว, ก็ให้พม่าชเลยถือหนังสือเข้าไปแจ้งแก่เสนาบดีในเมืองอังวะ. แต่เจ้าพระยาโกษาธิบดีพิจารณาเห็นพม่าทุพพล-ภาพถอยกำลัง, ทั้งเกรงกลัวฝีมือพลทหารไทย, เห็นจะไม่อาจยกกองทัพมาต่อตีเปนแท้, จึ่งแกล้งแต่งหนังสือฉบับหนึ่งส่งเข้าไปในเมือง. ฝ่ายเสนาบดีพม่าได้แจ้งในหนังสือนั้น, ก็พิจารณาเห็นว่า, เปนกลอุบายล่อหลวงก็มิได้แต่งกองทัพออกไปต่อตีตามหนังสือซึ่งให้เข้ามา, เกรงจะเสียท่วงที. จึ่งปรึกษากันว่า, ถ้าเราจะยกทัพออกไปตีตามหนังสือนั้น, ฝ่ายกองทัพไทยคิดกลอุบายไว้, ก็จะได้ทีตีทัพเราแตกฉานแล้ว, จะไล่ติดตามมาเข้าเมืองได้. จึ่งเอาหนังสือนั้นเข้ากราบทูลพระเจ้าอังวะ ๆ ก็เห็นว่า, เปนกลอุบายดุจมุขมนตรีทั้งปวงปรึกษาเห็นพร้อมกันนั้น. ฝ่ายเจ้าพระยาโกษาธิบดีแม่ทัพคอยอยู่ประมาณสองวันสามวัน, ก็มิได้เห็นกองทัพพม่ายกออกมาจากเมือง, จึ่งแต่งหนังสืออีกฉบับหนึ่ง, ส่งให้พม่าชเลยถือเข้าไปถึงเสนาบดีในเมืองอังวะเหมือนครั้งก่อน. เปนใจความว่า, บันดาพม่าในเมืองอังวะทั้งนายและไพร่, ไม่มีใครองอาจกล้าหาญในการสงคราม, ล้วนแต่มีสันดานพิรุธชาติขลาดดุจอิสตรีทั้งสิ้นเปนแท้. แต่เราวิงวอนอ้อนง้อขอให้ยกกองทัพออกมาตีเราสักครั้งหนึ่ง, จักพึ่งพอเปนเหตุได้ลงใบบอกส่งลงไป กราบทูลพระกรุณาจะขอลาทัพเท่านี้, ก็ยังหาออกมาไม่. ช่างกะไรไม่มีความเมตตากรุณาภาพแก่เราบ้างเลย, มาตัดทางไมตรีเด็ดเดียวไปเสียฉนี้ก็มิควร. ถ้าและจะไม่อนุเคราะห์แก่เราโดยแท้แล้ว, ก็จงเร่งบอกออกมา เราทั้งหลายก็จะลาพระเจ้าอังวะลาทัพกลับไปโดยเร็ว. ครั้นพม่าเสนาบดีทั้งปวงได้แจ้งในหนังสือนั้นแล้ว ก็คิดเขิดขามคร้ามกลัวเหมือนครั้งก่อน, แลมิได้ออกมาตามหนังสือนั้น

ฝ่ายเจ้าพระยาโกสาธิบดีก็จัดแจงนายทัพนายกอง, แลพลอาสาสองหมื่น, ให้คุมเอาช้างม้าพลาพลทหารอันป่วยเจ็บทุพลภาพ, แลพม่ามอนซเลยทั้งหลายอันคิได้นั้น, ล่าลงไปเสียก่อนสองสามวัน. แล้วจึ่งปรึกสาด้วยท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงว่า, เพลากลางคืนวันนี้ เราจะทำกลอุบายล่อลวงพม่าชาวเมือง, ให้เสียทีลงจงได้. แลเราจะเอาไม้แห้งแลหญ้าแห้งทั้งหลาย, มากองไว้หลังค่ายรายกันไปแล้ว, จึ่งให้ขนเอาสิ่งของทั้งหลายอันมีในค่ายหน้านั้น, ออกมาไว้นะค่ายชั้นนอกอันไกลให้สิ้น. แลให้พลทหารซึ่งรักสาค่ายหน้าทั้งหลายนั้น, ถอยออกมาซุ่มหยู่ค่ายชั้นนอก. แลให้บริโภคโภชนาหารอิ่มหนำสำราญแล้ว, จึ่งคบแต่งกายสวมใส่เครื่องรบ, ตระเตรียมช้างม้าเครื่องสาตราวุธทั้งปวงให้พร้อมเสร็จ. แล้วให้แบ่งช้างม้าพลาพลเดินทางสองหมื่น, สัพไปด้วยเครื่องสรรพาวุธ, ยกไปซุ่มหยู่โดยสองข้างเมืองนั้น. ฝ่ายพลทหารซึ่งซุ่มหยู่ในค่ายนั้น, ก็ให้ประจุปืนขึ้นนกสับทั้งปวงให้พร้อมไว้ทุกค่าย. แล้วปิดประตูค่ายเสีย, เพลาสองยามจึ่งจุดปืนใหญ่น้อยยิงระดมขึ้น. แลให้จุดเพลิงเผาเชื้ออันกองรายไว้หลังค่ายทั้งหลายขึ้นในขณะนั้น. แลแสงเพลิงนั้นก็สว่างปรากฏเข้าไปในเมือง. ชาวเมืองได้ยินเสียงปืน, แลเห็นแสงเพลิงดังนั้น, จะสำคัญว่า, กองทัพเราล่าหนีไปแล้วก็ดีใจ แลจะเปิดประตูเมืองชวนกันออกมายังค่ายเราเพื่อจะปราถนาจะเก็บเอาสิ่งของ. ฝ่ายกองทัพเราทั้งหลายซึ่งซุ่มหยู่ในค่ายนอกค่ายนั้น, ก็จะได้ทีพร้อมกัน. แลจะไล่พิฆาฏฆ่าฟันพม่า ชาวเมืองทั้งหลายล้มตายด้วยอาวุธสั้นยาวต่าง ๆ เปนอันมาก. ฝ่ายพม่าก็จะครั่นคร้ามขามกลัวลง. ถึงเราจะล่าทัพโดยจริงก็จะสำคัญว่าล่อลวงอีก,

แลจะเข็ดจะขยาดมิอาจออกมาติดตามได้, กองทัพเราก็จะยกไปโดยสดวก แลซึ่งเราว่ามาทั้งนี้, ท่านทั้งหลายจะเห็นเปนประการใด จึ่งท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวง, ก็เห็นพร้อมโดยความคิดเจ้าพระยาโกษาแม่ทัพหลวง, แลกระทำตามถ้อยคำทั้งปวงเสร็จสิ้นทุกประการ.

ฝ่ายพม่าชาวเมืองทั้งหลายมิได้รู้ในอุบาย. ครั้นเห็นแสงเพลิง, แลได้ยินเสียงปืนดังนั้น, ก็สำคัญว่ากองทัพลาหนีไปแล้ว, ก็มีความยินดีนัก. ต่างคนต่างอดอาหารกันดารนักหยู่ก็เปิดประตูเมือง, ตรูกันเอาหาบคอนออกมา, ปราถนาจะเก็บเอาเสบียงอาหาร, แลสิ่งของอันเหลือหยู่ในค่าย. ครั้นมาถึงค่ายหน้าซึ่งเปล่าหยู่นั้น, ก็ตรูกันเข้าไปในค่ายก็มิได้สิ่งของอันใด. แล้วชวนกันแล่นออกไปค่ายชั้นนอก, ซึ่งกองทัพไทยซุ่มหยู่นั้น ครั้นเห็นเงียบสงัดหยู่, ก็มิได้พิจารนา, แลเปิดประตูตรูกันเข้าไปในค่ายนั้นทุก ๆ ค่าย.

ฝ่ายกองทัพไทยซึ่งซุ่มหยู่ในค่ายทั้งหลายนั้น, ก็วางปืนจ่ารงค์มนทกนกสับระดมเอาพม่าชาวเมืองทั้งหลายล้มตายเปนอันมาก. บ้างก็ออกไล่รุกรันฟันแทงไป. พม่าทั้งหลายมิทันรู้ตัว, ก็วิ่งระส่ำระสายไปเปนอลหม่าน. แลจะหนีกลับเข้าเมือง, พลทหานไทยซึ่งหยู่สองข้างเมืองนั้น, ก็ออกวกหลัง, ไล่รุกรันฟันแทงพม่าล้มตายในที่นั้นเปนอันมาก. แลจับได้เปนส่งมายังค่ายหลวงนั้นก็มาก. กองทัพไทยฆ่าพม่าเสีย, แลจับเปนได้นั้น, ก็มากกว่าหมื่น. พม่าทั้งหลายซึ่งรอดไปได้บ้างนั้น, ก็หนีเข้าเมือง. พลทหานไทยได้ติดตามไปถึงประตูเมือง. ชาวเมืองปิดประตูเมืองเสียทัน ก็ขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินหอรบ, ป้องกันเมืองเปนสามารถ. ทัพไทยก็มิอาจเข้าเมืองได้, ก็ถอยกลับออก

มายังค่าย. แต่พม่าชาวเมืองอังวะทั้งหลาย, ครั้งนั้นถึงพินาศฉิบหายเปนอันมาก. ที่เหลืออยู่นั้นสดุ้งตกใจกลัวทัพไทยยิ่งนัก, ต่างคนต่างร้องไห้รำรักญาติทั้งหลาย, อันล้มตายหายจากกันนั้นทุกบ้านทุกเรือน. แต่ใน เมืองอังวะครั้ง นั้นเงียบเหงาเศร้า โศกวิโยค พลัดพราก ซึ่งกันแลกันเปนอันมากนัก.

ฝ่ายเจ้าพระยาโกษาธิบดี, ก็ส่งหนังสือเข้าไปอีกฉบับหนึ่งเล่า. ในลักษณะหนังสือนั้นว่า, พม่าชาวเมืองอังวะนี้มิได้มีสติบัญญา, หนาไปโดยโมหะครอบงำอยู่ในสันดาน, มิได้รู้ในการสงครามทั้งปวง, มิได้ฉลาดในกลพิชัยสงคราม. แต่เราลองใจหลอกเล่นน้อยหนึ่งเท่านั้น, ก็ยังหารู้ไม่, ชวนกันเทเมืองออกมาหาเราถึงค่าย. เอาชีวิตออกมาพลีกับอาวุธพลทหารแห่งเราจนเบื่อค้าฉะนี้, ดูมิควรยิ่งนัก. อนึ่งพม่าชาวเมืองอังวะทั้งหลาย, ซึ่งพลทหารแห่งเราฆ่าเสีย, แลจับเปนได้มากนั้น, ก็เปนประเวณีศึกมาแต่ก่อน. พระเจ้าอังวะแลเสนาบดีทั้งหลายอย่าได้โทมนัสขัดเคืองแก่เราเลย. จงอยู่เปนสุขสวัสดิพิพัฒนเถิด, เราจะลาล่าทัพกลับไปเร็วแล้ว.

ครั้นพม่าเสนาบดีทั้งหลาย, ได้แจ้งในหนังสือดังนั้น, ก็ลำคันว่าล่อลวงอีก, ให้คิดเข็ดขามคร้ามขยาดยิ่งนัก. จึงปรึกษากันว่า, ครั้งก่อนทัพไทยทำกลอุบายทำทีประหนึ่งจะล่า. ฝ่ายเรามิทันจะพิจารณาให้ถ่องแท้, คิดว่าจริงก็ชวนกันเทเมืองออกไป. ทัพไทยได้ทีได้พิฆาตฆ่าล้มตาย, แลจับได้นั้นก็มาก. แต่เท่านั้นแล้วยังมิหนำซ้ำไล่ติดตามมาถึงเมือง. นี่หากว่าเราปิดประตูเมืองเสียทัน, หาไม่ก็จะเสียแก่ข้าศึกแต่ในเพลานั้นครั้งหนึ่งแล้ว. แต่บัดนี้รอให้หนังสือบริภาษพ้อล่อลวงเข้า

มาอีกเล่า. ถ้าเราจะออกไปอีกครั้งนี้, ทัพไทยจะคิดกลอุบายไว้ยิ่งกว่าครั้งก่อน. ครั้นได้ทีแล้วก็จะออกไล่รุกบุกบั่นเข้ามาหักเอาเมืองให้จงได้. แต่ควรเราจะรักษาเมืองไว้ให้มั่นคง, อย่าหลงในอุบายข้าศึก. ครั้นปรึกษาเห็นพร้อมกันแล้ว, ก็เอาเนื้อความขึ้นกราบทูลพระเจ้าอังวะเหมือนหนหลังนั้น.

ส่วนเจ้าพระยาโกษาก็จัดแจงช้างม้าพลาพลเดินเท้า, แลเสบียงอาหารให้พร้อมไว้, แล้วเกณฑ์ให้พลลาวเมืองเชียงใหม่เดินทัพรั้งหลัง. แล้วก็เลิกทัพกลับไปโดยลำดับมารควิถีตราบเท่าถึงเมืองหังสาวดี. แลให้หยุดทัพยับยั้งอยู่ในที่นั้น. ในขณะนั้นฝ่ายแสนท้าวพระยาลาวเชียงใหม่ทั้งหลาย, ซึ่งเดินทัพรั้งหลังมานั้น, ครั้นทัพไทยไม่ได้เมืองอังวะล่าทัพกลับมาดังนั้น, ก็กลัวพระเจ้าอังวะ, จึงคิดอ่านกันแยกกองทัพหนีไปโดยทางเมืองเชียงใหม่.

เจ้าพระยาโกษาแจ้งเหตุดังนั้น, ก็สั่งให้พระยากำแพงเพชร, แลพระยารามเดโชถือพลเมืองเหนือทั้งหลายสองหมื่น, ให้ยกพลไปตามกองทัพลาวเชียงใหม่อันหนีไปนั้นเอาตัวให้จงได้. แล้วก็ยกกองทัพทั้งปวงล่วงรามัญประเทศมายังพระมหานคร, แลแยกกันมาโดยทางอันไปนั้น.

ส่วนพม่าชาวเมืองอังวะทั้งหลายแต่กลัวทัพไทย, มิอาจออกจากเมืองได้นั้นนักช้านานจนกองทัพไทยล่าไปกว่าสิบวันแล้ว. จึงค่อยรู้ว่ากองทัพไทยลงไปแล้ว, ก็มิอาจสามารถจะติดตามได้.

ฝ่ายแสนท้าวพระยาลาวชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งหลาย, ซึ่งแยกทัพหนีไปนั้น, ก็รีบไปทั้งกลางวันกลางคืนตราบเท่าถึงเมืองเชียงใหม่, แล้วขึ้นเฝ้าพระยาแสนหลวงกราบทูลประพฤติเหตุทั้งปวง, ให้ทราบสิ้น

ทุกประการ. พระยาแสนหลวงเจ้าพระนครเชียงใหม่ซาบเหตุดังนั้น, ก็ตื่นตกใจกลัวพระเจ้าอังวะยิ่งนัก จึ่งสั่งให้ท้าวพระยาเสนาลาวทั้งหลาย, ให้ตรวจจัดทหานขึ้นประจำรักสาหน้าที่เชิงเทินปราการโดยรอบ ประกอบด้วยเครื่องสรรพาวุธปืนใหญ่น้อยพร้อมเสร็จ, แลป้องกันเมืองเปนสามารถ, คอยกองทัพไทยอันจะยกมาติดตามนั้น.

ส่วนกองทัพพระยากำแพงเพชร, แลพระยารามเดโช, ก็ยกติดตามทัพลาวไป. ครั้นไม่ทันทีกลางทางแล้ว, ก็ยกตามไปถึงเมืองเชียงใหม่. เห็นชาวเมืองขึ้นประจำรักสาหน้าที่เชิงเทิน, แลปิดประตูเมืองหยู่, ก็รู้ว่าพระยาแสนหลวงกลับเปนกบฏแขงเมืองจะต่อรบ. จึ่งขับพลทหานเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้, แล้วแต่งหนังสือส่งเข้าไปในเมือง, เพื่อจะให้รู้เหตุตระหนักแน่. ในหนังสือนั้นว่า, กองทัพพระยาลาวซึ่งยกไปช่วยนั้น, หนีกลับมามิได้บอกกล่าวให้เรารู้, แลบัดนี้พระยาแสนหลวงคิดอ่านเปนประการใด. แลจะกลับแขงเมืองไม่ขึ้นแก่พระนครสรีอยุธยา, จะต่อรบเราหรือก็ให้เร่งบอกออกมา, เราก็จะยกโยธาหานเข้าแหกหักเอาเมืองให้จงได้.

ครั้นพระยาแสนหลวงแจ้งในหนังสือดังนั้นแล้ว, ก็ให้หนังสือตอบออกมายังกองทัพ. ในหนังสือนั้นว่า, เราซาบว่าทัพไทยจะยกไปตีเมืองอังวะ, ก็คิดว่าจะได้เมืองอังวะหยู่. จึ่งจัดแจงแต่งกองทัพให้ยกไปช่วย เพื่อจะเอาพระนครสรีอยุธยาเปนที่พึ่ง แลบัดนี้ทัพไทยไปตีเมืองอังวะก็มิได้, แตกกลับล่าถอยมา. ฝ่ายเมืองเราก็เปนข้าขอบขันทสีมาอังวะหยู่ก่อน, เราก็กลัวท่านผู้เปนอธิราชบดีในพุกามประเทศ, จะแต่งทัพยกมาตีเมืองเรา ๆ ก็จะต้านทานมิได้, จึ่งจะเอาพระเจ้าอังวะเปนที่พึ่งที่

พำนักเหมือนแต่ก่อน. ถ้าแลกองทัพไทยจะยกมาช่วยเราได้, เมื่อขณะพม่าจะมาตีนั้น, เราก็จะเปนข้าขอบขันทสีมาพระนครสรีอยุธยา, จะเอาพระเดชานุภาพสมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวกรุงไทยเปนที่พึ่งที่พำนักสืบไป

ครั้นแม่ทัพไทยได้แจ้งในหนังสือดั่งนั้น, ก็เห็นว่าพระยาเสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่, จะต่อรบเปนแท้หยู่แล้ว. ครั้นเพลากลางคืนก็ขับพลทหารสองหมื่นเข้าป่ายปีนปล้นเอาเมือง. ชาวเมืองก็รบพุ่งป้องกันรักสาหน้าที่เชิงเทินทั้งกลางวันกลางคืนเปนสามารถ, กองทัพไทยมิอาจแหกหักเอาเมืองได้, ก็ถอยกลับออกมายังค่าย. แต่ยกเข้าปล้นดั่งนั้นหลายครั้ง, รี้พลต้องสาตราวุธชาวเมืองบาดเจ็บล้มตายเปนอันมาก, จะปล้นเอาเมืองเชียงใหม่มิได้. นายทัพนายกองทั้งหลายจึ่งปรึกสาว่า, รี้พลเราอดหยากอาหารป่วยเจ็บทุพลภาพมาแต่เมืองอังวะมากหยู่แล้ว. แลบัดนี้เรามาล้อมเมืองเชียงใหม่กว่าสิบวันแล้ว, ก็ยังไม่ได้. จำจะต้องแต่งหนังสือบอก, ให้ม้าเร็วถือลงไปกราบทูนพระกรุณายังกรุงเทพมหานคร, ให้ทราบเหตุทั้งปวง. แลเราจะคิดการเผาเมืองในเพลากลางคืนจะเข้าปล้นเอาเมือง. ถึงมาตรว่าไม่ได้เมือง, เราจะต้องล่าทัพกลับไปก็ดี, แลกระทำให้ชาวเมืองทั้งหลายได้ทุกขเวทนาลำบากมากหยู่แล้ว, ก็มิอาจสามารถจะติดตามได้, กองทัพเราก็จะกลับไปโดยสดวก. ครั้นปรึกสาเห็นพร้อมกันแล้ว, ก็จัดแจงทัพคุมเอาช้างม้าพลาพลเดินเท้าทั้งหลายอันป่วยทุพลภาพหยู่นั้น, ล่าลงไปเสียก่อนสองสามวัน. แล้วจึ่งให้กระทำลูกธนูพันหนึ่ง ผูกเพลิงอังแพลมทุกๆ เล่มพร้อมเส็ด. ครั้นค่ำลงเพลาประมาณยามหนึ่งจึ่งขับพลทหารเข้าแหกหักเอาเมือง, แลยิงลูกธนูทั้งหลายเข้าไปในเมืองนั้น, ส่วนลูกธนูทั้งหลาย, ก็ตกลงถูกหลังคาเรือนทั้งหลายในเมือง

เชียงใหม่, แลเพลิงอันแพลมซึ่งผูกลูกธนูทั้งหลายนั้น, ก็ติดขึ้นไหม้ไปทุกตำบลเปนอลหม่าน. พวกลาวชาวเมืองซึ่งรักษาหน้าที่ทั้งปวง, เห็นเพลิงไหม้ดังนั้น, ก็ตกใจต่างคนต่างจะไปบ้านเรือนแห่งตน ๆ แลจะทิ้งหน้าที่เสีย. ท้าวพญาเสนาลาวนายด้านนายกองเจ้าหน้าที่ทั้งหลายมิให้ลงจากหน้าที่, แต่ให้รบพุ่งป้องกันเมืองไว้, มิได้อาลัยในสิ่งของเย่าเรือนทั้งปวง สุดแท้แต่หย่าให้เสียเมืองแก่ข้าศึกได้. ที่เหลือจากหน้าที่นั้น, ก็ช่วยกันดับเพลิงบ้าง, บ้างก็เก็บสิ่งของทั้งปวง. แลเพลิงนั้นไช่เกิดแต่แห่งเดียว, เที่ยวลุกลามไหม้ไปเปนหลายแห่ง. ชาวเมืองมิทันจะดับได้, ก็ไหม้เรือนทั้งหลายในเมืองนั้นมากกว่าพัน. ที่หยู่รักษาหน้าที่นั้น, ก็รบพุ่งป้องกันเปนสามารถ. ทัพไทยมิอาจแหกหักเอาเมืองได้, ก็ถอยกลับออกมายังค่าย. ครั้นเพลาประมาณสองยาม, ก็เลิกทัพกลับมาโดยลำดับมารควิถี, ตราบเท่าถึงเมืองเถิน. แล้วก็แต่งหนังสือบอกให้ม้าเร็วถือลงมา, กราบทูลพระกรุณายังกรุงเทพมหานคร, ให้ซาบเหตุการณ์ จึงยกกองทัพทั้งปวงล่วงมนทลประเทศ, มาพร้อมทัพณะเมืองกำแพงเพชร, แลคอยฟังท้องตราจะตอบขึ้นมาเปนประการใด.

ส่วนลาวชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งหลาย, เพลิงไหม้วุ่นวายไปสิ้นทั้งเมือง, ได้ทุกขเวทนาลำบากเปนอันมาก. แลเมื่อทัพไทยล่าไปนั้น, มิอาจสามารถจะติดตามได้. ฝ่ายม้าเร็วซึ่งถือหนังสือบอกนั้น, ก็รีบมาโดยลำดับมารควิถี, ตราบเท่าถึงพระมหานคร. แล้วขึ้นเฝ้ากราบทูลพระกรุณาตามหนังสือบอกนั้น. จึงพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสซาบเหตุดังนั้น, ก็มีพระราชโองการดำหรัสให้สมุหนายก มีตราตอบขึ้นไปยังกองทัพ, ในท้องตรานั้นว่า, รี้พลทั้งหลาย

อดหยากอาหารทุพลภาพมากหยู่แล้ว. อนึ่งก็เปนเทศกาลฟ้าฝนความไข้เจ็บจะมีมาก, แลให้กองทัพทั้งหลายรีบลงมายังพระมหานครโดยเร็วเถิด.

ครั้นท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลายได้แจ้งในท้องตราดั่งนั้น, แล้วก็ยกกองทัพลงมายังกรุงเทพมหานคร. แลกองทัพทั้งหลายซึ่งยกกลับมาโดยทางปากใต้ฝ่ายเหนือนั้น, ก็มาถึงพระนครเปนลำดับกัน. เจ้าพระยาโกษา, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลายขึ้นเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัว, กราบทูลประพฤติเหตุทั้งปวง. แล้วถวายช้างม้าคนชเลย, แลสิ่งของทั้งหลายอันตีได้นั้น. สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวตรัสซาบเหตุทั้งปวงดั่งนั้น, ก็ซึ่งพระโสมนัสยินดียิ่งนัก. แลพระราชทานรางวัลแก่เจ้าพระยาโกษา, ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลายเปนอันมาก, โดยสมควรแก่ความชอบนั้น.

ศุลักราช 1022 ปีชวดโทศก, กรมการเมืองนครสวรรค์บอกลงมาถึงสมุหนายกว่า, นายกองช้างผู้มีชื่อ, คล้องต้องช้างเผือกผู้สูงประมาณสี่ศอกมีเศษ, สรรพด้วยคชลักษณะงามบริบูรณ์. แลคล้องได้ณะป่าแขวงเมืองนครสวรรค์นั้น. จึ่งเจ้าพระยาโกษาธิบดีเอาข้อราชการสารเศวตขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา. สมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัวซึ่งซาบเหตุดั่งนั้น, ก็ซึ่งพระปราโมทย์ยิ่งนัก. จึ่งมีพระราชดำหรัสให้ท้าวพระยาเสนาบดี, แลพระหลวงขุนหมื่นกรมช้างทั้งหลาย, ขึ้นไปรับพระยาเศวตกุญชรชาติตัวประเสริฐ ลงมายังกรุงเทพมหานคร. แลให้แห่แหนประดับประดาโดยชลมารค, สถลมารค, ตามหย่างแต่ก่อน, แล้วให้สถิตหยู่ณะโรงนอกพระราชวัง, ซึ่งพระกรุณาให้ตั้งการพระราชพิธีสงฆ์, แลพิธีไสยเวท, แลการมหรสพ.

สมโภชคำรบเจ็ดวันเปนกำหนด, แล้วรับเข้ามาไว้นะโรงในพระราชวัง แลซงพระปรึ่ดำลันพระราชทานนามกร, ชื่อเจ้าพระยาบรมคเชนทรฉัตทันต์. แลพระราชทานเครื่องสุวรรนคชาภรน์, อลังการด้วยมหานวรัตนอันประเสิด, สำหรับประดับกายพระยาเสวตกุญชรนั้น. แลซงพระกรุนาให้ขุนหมื่นผู้ไหย่ในกรมช้าง, แลหัวสิบทั้งหลายหยู่ปติบัติรักสาพระยาช้างเผือกนั้น. แลซึ่งนายช้างผู้คล้องถูกนั้น, ก็ซงพระกรุนาโปรดเกล้าให้เปนที่ขุนหมื่นตามบูรพประเพนี. แลพระราชทานเครื่องยศแลเสื้อผ้าเงินตราตามทำเนียม, แลสมัคพัคพวกซึ่งได้ช่วยในการช้างนั้น, ก็พระราชทานรางวันถ้วนทั่วทุกคน, แล้วซงพระกรุนาโปรดให้ตราภูมิคุ้มห้ามส่วยสัดพิกัดอากรขนอนตลาด, แก่ผู้คล้องต้องพระยาช้างเผือกได้ทั้งหลายนั้น, แลให้ไปหยู่ทำกินตามภูมิลำเนาดุจก่อน.

ส่วนขุนหมื่นผู้ไหย่นายช้างซึ่งอภิบาลพระยาเสวตคเชนทรนั้น, ก็ฝึกสอนพระยาช้างให้รู้ในภาสามนุส, แลให้รู้กะทำกิจต่าง ๆ, แลข้าราชการทั้งหลายซึ่งต้องพระราชอาญาเปนมหันตโทสจำไว้, หาผู้ใดจะทูนขอมิได้นั้น, ก็เขียนหนังสือบนจะให้สิ่งของต่าง ๆ, แลเอาหนังสือบนนั้นไปให้แก่พระยาช้างเผือก ๆ รับเอาด้วยงวงแล้ว, ก็ชูเข้าไปถวายสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, เพื่อจะขอพระราชทานโทสด้วยไจในขนะเมื่อสเด็จพระราชดำเนินมายังโรงนั้น. จึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ก็ยื่นพระหัดรับหนังสือนั้นมาซงอ่านได้ซาบคดีทั้งปวงแล้ว, ก็ซงพระมหากรุนาแก่พระยาเสวตกุญชรชาติ. แลซงพระกรุนาโปรด, พระราชทานโทสให้แก่พระยาบรมคเชนทรฉัตทันต์

นั้น. ส่วนข้าราชการซึ่งเปนโทษ, แลได้พ้นโทษแล้วก็ให้สิ่งของทั้งปวงแก่พระยาช้างเผือกตามหนังสือบนนั้น. จำเดิมแต่นั้นมาข้าราชการผู้ใดผู้หนึ่งเปนโทษ, ก็มาบนเจ้าพระยาเสวต, เพื่อจะให้ขอโทษให้เหมือนดังนั้น, แลซึ่งพระกรุณาโปรดพระราชทานโทษให้แก่พระยาช้างเผือกนั้นเปนหลายครั้ง. พระบาทบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ซึ่งพระมหาบุญญาธิการ, แลมีเสวตคชสารพลายพังทั้งคู่เปนบรมราชพาหนะพระที่นั่ง. ครั้งนั้นพระราชกฤษดาเดชานุภาพ, แผ่ไพศาลไปในนานาประเทศธานีใหญ่น้อยทั้งปวง, บันดาอริราชปรปักษ์ก็เกรงขามคร้ามพระเดชพระคุณเปนอันมากนัก.

ศุลักราช 1023 ปีฉลูตรีศก. ขณะนั้นเจ้าพระยาโกษาธิบดีป่วยลง, ซึ่งพระกรุณาให้พระหลวงขุนหมื่นแพทย์ทั้งหลายไปพยาบาล, แลโรคนั้นเปนสมัยกาลแห่งชีวิตขัย, ก็ถึงแก่อนิจกรรม. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิอาจกลั้นน้ำพระเนตรไว้ได้, ซึ่งพระอาลัยในเจ้าพระยาโกษาเปนอันมาก. แลเจ้าพระยาโกษาขุนเหล็กคนนี้เปนลูกพระนม, แลได้รับพระราชทานนมร่วมเสวยมาแต่ยังซึ่งพระเยาวนั้น. แลซึ่งพระกรุณาพระราชทานฌาปนะกิจตามอย่างเสนาบดีเสร็จแล้ว, จึงมีพระราชโองการตรัสปรึกษา, ด้วยท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลายว่า, พระยาแสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่คิดอ่านถอดลวงเราเปนหลายครั้งแล้ว, ยังมิหนำซ้ำกลับแขงเมืองต่อรบอีกเล่า, แลเราจะละพระยาแสนหลวงไว้นั้นมิได้, จำจะยกพยุหะโยธาทหารไปตีเอาเชียงใหม่ให้จงได้, ท่านทั้งหลายจะเห็นเปนประการใด. จึงท้าวพระยาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย. ก็เห็นพร้อมโดยพระราชดำหรินั้น. ในปีฉลูตรีศกนั้น สมเด็จบรม

บพิตรพระพุทธเจ้าช้างเผือก, ก็มีพระราชดำหรัดให้ท้าวพระยามุขมนตรี, ตรวดจัดกองทัพพลฉกันดำเครืองสี่หมื่น, ช้างเครืองสองร้อย, ม้าสี่ร้อย. สรรพด้วยเครืองสรรพาวุธ, ปืนใหญ่ปืนน้อยกระสุนดินประสิวให้พร้อมไว้, แลดำหรัดให้หานายปานผู้น้องเจ้าพระยาโกสา, อันถึงแก่อนิจกัม, ซึ่งรับอาสาออกไป, ได้ราชการ นะเมืองฝรั่งเสสนั้นเข้ามาเฝ้าแล้ว, ก็มีพระราชโองการตรัดเหนือเกล้า, โปรดให้นายปานเปนเจ้าพระยาโกสาธิบดี, แลซงพระกรุนาดำหรัดว่า, ขุนเหล็กพี่ท่านซึ่งถึงแก่มรนะภาพนั้นชำนิชำนาญในการอันเปน แม่ทัพ. แลบัดนี้เราจะให้ท่านเปนที่เจ้าพระยาโกสาธิบดี. แลจะให้เปนแม่ทัพแทนพี่ชายไปตีเมืองเชียงใหม่ยังจะได้หรือมิได้. จึ่งเจ้าพระยาโกสาปานกราบทูนพระกรุนาว่า, ข้าพระพุทธเจ้าจะขอลองสึกดูก่อน, แลจะขอรับพระราชทานพระราชอาญาสิทธิเหมือนพระโองการนั้น. ถ้าแลเห็นจะกะทำสงครามได้แล้ว, ก็จะขออาสาไปตีเมืองเชียงใหม่ทูนเกล้าถวายให้จงได้. สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวตรัดได้ซงฟังดังนั้น, ก็ชอบพระทัยในถ้อยคำเจ้าพระยาโกสากราบทูนนั้น. ซงพระโสมนัสดำหรัดสันเสินสติบัญญาเปนอันมาก, แลซงพระกรุนาพระราชทานพระแสงดาบต้นอันซงนั้น, ให้แก่พระยาโกสาธิบดี, เพื่อจะให้สิทธิขาดพระราชอาญาสิทธิ, แลโปรดพระราชทานให้รับพระโองการดังนั้น, แล้วดำหรัดอนุญาตว่า, ท่านจงไปลองสึกดูตามความปราถนาเถิด.

จึ่งเจ้าพระยาโกสารับพระราชทานพระแสงดาบแล้ว, ก็กราบถวายบังคมลาออกมายังสาลาลูกขุนใน. จึ่งสั่งมหาดไทย, กลาโหมให้

แจ้งพระราชกำหนด, ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย, ฝ่ายทหาร, พลเรือน, กะเกณฑ์พลสามพันให้ยกไปตั้งค่ายตำบลที่ใกล้พะเนียด โดยกว้างสามเส้น, โดยยาวสามเส้นสิบวา, แลให้ตัดไม้ไผ่มาตั้งค่าย, เอาปลายปักลงให้สิ้น, ขุดมูลดินถมเปนสนามเพลาะ, ปักขวากหนามตามที่เนียมพร้อมเสร็จ, ให้สำเหร็จแต่วันพรุ่งรุ่งแล้วสามนาฬิกา. ถ้าแลเราไปเลียบค่าย, หน้าที่ผู้ใดไม่สำเหร็จในเพลานั้น, ก็จะลงโทษแก่ผู้นั้นถึงสิ้นชีวิต. ส่วนเจ้าพระยาจักร์, กลาโหม, แลท้าวพระยาข้าราชการทั้งหลายได้แจ้งพระราชกำหนดดังนั้น, ก็สดุ้งตกใจกลัวยิ่งนัก. ต่างคนต่างเร่งกะเกณฑ์กันทุกหมู่ทุกกรม, ในวันนั้นได้พลสามพันแล้ว. ก็ให้ไปตัดไม้ไผ่อันจะมาทำเปนเสาค่ายนั้นคนละสองท่อน. แล้วก็ยกขึ้นไปยังที่ใกล้พะเนียด แบ่งปันหน้าที่กันตั้งค่ายแต่ในเพลากลางคืนวันนั้นทุกหมู่ทุกกรม. แลปักเสาเอาปลายลงดิน, เอาต้นขึ้นสิ้น, ชิดกันเปนกองแถวแต่เบื้องบน. เบื้องล่างนั้นห่างกันไปเปนอันมาก, แลกะทำการทั้งปวงพอรุ่งก็สำเหร็จ.

ในขณะนั้นขุนหมื่นเจ้าหน้าที่ผู้หนึ่ง, เห็นเชิงค่ายทั้งหลายห่างกันนัก, จึ่งปักถลับเอาต้นลงดิน, แซกเข้าเสาหนึ่งในระหว่างอันห่างนั้น. แล้วว่าอย่างแต่ก่อนเขาทำมาดังนี้, แลซึ่งเอาปลายปักลงดินนี้, มิเคยเห็นทำมาแต่ก่อน. จึ่งเจ้าพระยาโกษาก็สั่งแก่เจ้าพนักงานทั้งหลายให้ตระเตรียมราชพาหนะ, แลเครื่องขัตติยราชาบริโภคทั้งปวงไว้รับโดยทางชลมารค, สถลมารค, พร้อมเสร็จแล้ว. ครั้นรุ่งเช้าแล้วเพลาสามนาฬิกา, เจ้าพระยาโกษาธิบดีก็ลงสู่เรือพระ

ที่นั่งนพรัตนพิมานกาญจนอลงกต, มหานาวาเวไชยันต์อันอำไพ ไปด้วยเสวตฉัตรพัดโบกจามร, บังพระสุริเยนทร์บังแซกแซงสลอน สลับสัพด้วยอภิรุมชุมสายพรายพรรณ, กลดกลิ้งกันชิงมาสดาส ดาดูมโหฬารเลิศพันลึกอึกด้วยเรือกัน, แลเรือท้าวพระยาข้าราช การทั้งหลายรายเรียงเปนขนัด, โดยขบวนพยุหะบาตราหน้าหลังพร้อม เส็จ, ก็เหมือนสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, อันสเด็จพระราชดำเนินนั้น. ครั้นได้สุภเริกส์, ก็ให้ลั่นค้องชัย, ประโคมแตรสังขดุริยางคดนตรี, สนั่นกาหลกึกก้องกลองชนะโครมครื้นเพียงพื้นนทีธารจะทำลาย, ให้ขยายพยุหะบาตราคลาเคลื่อนเลื่อนตามขบวน แห่แหน แน่นไป โดย ชล–มารค, ตราบเท่าถึงที่ประทับตำบลพะเนียด, เจ้าพระยาโกสาธิบดี ก็ขึ้นจากเรือพระที่นั่ง, สถิตยังพลับพลาอันเปนที่ราชาอาสน์, เดียรดาส ด้วยท้าวพระยาข้าราชการทั้งปวง, แวดล้อมโดยซ้ายขวาหน้าหลัง. แล้วก็ขึ้นขี่ช้าง พระที่นั่ง บรมราช คชาธารสาร ตัว ประเสิด เพริดพร้อม, ด้วยเครื่องสูงแลทงฉานทงชัย. ดูไสวไพโรจน์ด้วยท้าวพระยาเสนาบดี, พิริยโยธาหาญแห่เปนขนัด, โดยขบวนบรมราชพยุหะบาตรา สถลมารค, เลียบค่ายไปจึงเห็นไม้เสาค่ายลำหนึ่ง, ปักเอาต้นลงดิน, ก็ให้หาตัวเจ้าหน้าที่นั้นเข้ามา. แล้วจึงถามว่า, ท่านกระทำดังนี้จริงหรือ, เจ้าหน้าที่กราบเรียนว่าจริง. เจ้าพระยาโกสาจึงว่า, ตัวท่านละเมิดมิได้ทำตามพระราชโองการแห่งเรา, โทษท่านถึงตาย. แล้วก็ให้ประหารชีวิตเสีย, แลให้ตัดเอาสีสะเสียบไว้ที่ปลายไม้เสาค่ายต้นนั้น. แล้วก็ขึ้นลงสู่เรือพระที่นั่งกลับเข้ามายังพระราชวัง. เจ้าพระยาโกสาทำครั้งนั้น, เพื่อจะให้คนทั้งหลายเข็ดขาม. คร้าม

อำนาดอาญาสิทธิ์ขาดในราชการงานสงครามนั้น. ครั้นมาถึงพระราชวังก็ขึ้นเฝ้าสมเด็ดพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ถวายพระราชโองการอาญาสิทธิ์, แลพระแสงดาบคืนเสียแล้ว, ก็กราบทูนแถลงการทั้งปวงซึ่งไปลองศึกนั้นให้ซาบสิ้นทุกประการ. แล้วบังคมทูนพระกรุนาขออาสาไปตีเอาเมืองเชียงใหม่ทูนเกล้าถวาย.

จึ่งพระบาทสมเด็ดบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวตรัดได้ซงพังดั่งนั้น, ก็ซงพระโสมนัสดำหรัดสันเสินเจ้าพระยาโกสาเปนอันมาก. แล้วก็มีพระราชโองการตรัดเหนือเกล้า, โปรดให้เจ้าพระยาโกสาธิบดีเปนแม่ทัพหลวง. แลให้พระยาวิชิตภักดีเปนยกบัตร, พระยาสุรินทภักดีเปนเกียกกาย, พระยาสีหราชเดโชเปนกองหน้า, พระยาสุรสงครามเปนกองหลัง, ถือพลช้างม้าพลานิกรเดินเท้าทั้งหลาย, ยกขึ้นไปตีเอาเมืองเชียงใหม่. ครั้นถึงอธิกมาสสุภมังคลดิถี, ได้มหาสวัสดิพิชัยเริกส์, เจ้าพระยาโกสาธิบดี, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลาย, ก็กราบถวายบังคมลายกกองทัพบกเรือไปจากกรุงเทพมหานคร, โดยลำดับชลมารค สถลมารค ไปพร้อมทัพนะเมืองเถิน, แล้วก็ให้ตรวดจัดกองทัพแยกกันออกเปนหมวดเปนกอง, ตามพิชัยสงครามพร้อมเสร็ด, ยกพยุหะโยธาทหานขึ้นไปโดยวิถีสถลมารคตราบเท่าถึงเมืองนคร. แลหยุดทัพยับยั้งตั้งค่ายมั่นหยู่ใกล้เมืองนั้น, ฝ่ายแสนท้าวพระยาลาวเจ้าเมืองนครก็บอกหนังสือขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่แล้วก็แต่งค่ายคูประตูหอรบ, แล้วตรวดตราจัดพลทหานขึ้นประจำรักสาหน้าที่เชิงเทิน, ป้องกันเมืองตามทำเนียม.

ส่วนกองทัพไทยก็ยกเข้าแหกหักเอาเมือง, ชาวเมืองรบพุ่งป้อง

กันต้านทานหยู่สามวัน. ครั้นเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้, ก็เทครัวอพยพออกจากเมืองหนีไปยังเมืองเชียงใหม่บ้าง, บ้างก็ออกหากองทัพ ทัพไทยได้เมืองนคร, แลได้ช้างม้าเครื่องสาตราวุธ, แลลาวชเลยเปนอันมาก, ก็ยกตีบ้านน้อยบ้านใหญ่, ตามระยะรายทางขึ้นไป. พลลาวต้านทานมิได้ก็แตกฉานพ่ายหนี, แลตีตำบนใดก็ได้ตำบนนั้น, ด้วยอำนาจอาญาสิทธิเจ้าพระยาโกสาธิบดีแม่ทัพหลวง. ครั้งไปลองสึกตำบนพะเนียด, แลคนทั้งหลายเข็ดขามคร้ามกลัวแต่ครั้งนั้นมา, จะว่าราชการสิ่งใดในงานสงครามทั้งปวง, ก็สิทธิขาดสำเหร็ดได้ด้วยอำนาจสั่งนั้นทุกประการ. แล้วยกพยหะโยธาหานขึ้นไปตีเมืองลำพูน, แลให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้.

ฝ่ายท้าวพระยาเสนาลาวเจ้าเมืองลำพูน, ก็กะเกนท์พลทหานขึ้นประจำรักสาหน้าที่เชิงเทินปราการป้องกันเมือง. กองทัพไทยก็ยกเข้าป่ายปีนปล้นเอาเมือง, พลลาวชาวเมืองรบพุ่งต้านทานหยู่ได้เจ็ดวัน, แลต้องสาตราวุธข้าสึกบาดเจ็บล้มตายนั้นก็มาก, เห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้, ก็แตกฉานพ่ายออกจากเมืองในเพลากลางคืน, แลหนีไปยังเมืองเชียงใหม่บ้าง, บ้างก็หนีเข้าป่าแล ออกหากองทัพไทยเปนอันมาก ทัพไทยได้เมืองลำพูนแลได้ช้างม้าเครื่องสาตราวุธคนชเลยก็มาก. แล้วก็ยกขึ้นไปตีเชียงใหม่. ในขณะเมื่อทัพไทยได้เมืองลำพูนนั้น, พระยาแสนหลวงก็เสียใจ, จึ่งแต่งกองทัพให้ยกออกไปตั้งค่ายรับโดยระยะรายทางขึ้นมา, ตราบเท่าถึงเมืองเชียงใหม่เปนหลายแห่ง, แลให้ตกแต่งค่ายคู, ปั้กขวากหนามตามท่านองสึกพร้อมเส็ด. ส่วนกองทัพไทยก็ยกเข้าตีค่ายลาวทั้งหลายอันออก

มาตั้งรับนั้น, แลได้รบพุ่งกันถึงโรมรันพันแทงทุก ๆ ตำบน, พลลาวต่อรบต้านทานมิได้, ก็แตกฉานไปจากค่ายแลพ่ายหนีกลับเข้าเมืองเชียงใหม่.

พระยาแสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่, ก็ให้แสนท้าวเสนาลาวทั้งปวงตรวจจัดพลทหารขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินปราการโดยรอบ, ประกอบด้วยเครื่องสรรพาวุธ, ปืนใหญ่ปืนน้อยทั้งปวงกันเมืองไว้. แลกองทัพไทยได้ค่ายรายทางทั้งหลายแล้ว, ก็ยกติดตามเข้าไปตั้งค่ายล้อมถึงชานเมือง. จึ่งเจ้าพระยาโกสาธิบดีแม่ทัพหลวง, ก็ให้พลทหารก่อกำแพงโอบเมืองเข้าไว้กึ่งหนึ่ง, ในด้านข้างทักษิณทิศแห่งเมืองเชียงใหม่นั้น. แล้วก็ให้ตั้งค่ายหลวงและค่ายหน้าทั้งหลายล้อมหยู่ในที่นั้น.

ส่วนพระยาแสนหลวงเจ้าเมืองเชียงใหม่, ก็ให้ท้าวพระยาเสนาลาวยกกองทัพออกไปตีทัพไทย, อันมาตั้งล้อมหยู่นั้นเปนหลายครั้ง. พลทหารไทยเข้มแขงในการสงครามยิ่งนัก, มิได้ท้อถอย, แลได้ยุทนากันเปนสามารถ. พลลาวต้องศัสตราวุธบาดเจ็บล้มตายก็มาก. มิอาจต้านทานกำลังศึกพลทหารไทยได้, ก็แตกฉานพ่ายเข้าเมืองทุกครั้ง ๆ

ฝ่ายเจ้าพระยาโกสาแม่ทัพ, ครั้นเห็นการพอจะหักเอาเมืองได้แล้ว, ก็แต่งหนังสือบอกโดยการอันได้รบพุ่งทั้งปวง. เห็นพอจะเอาชัยชำนะได้แล้วให้ม้าเร็วสืบสามม้าถือลงไปกราบทูนพระกรุนายังกรุงเทพมหานคร. จึ่งพระบาทสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ตรัสซาบเหตุดั่งนั้น, ก็ซงพระปราโมทยยิ่งนัก. แลดำหรัสให้ท้าวพระยามุขมนตรี

ทั้งหลายตรวจจัดกองทัพพลฉกันลำเครื่องหกหมื่น, ช้างเครื่องห้าร้อย, ม้าเครื่องห้าร้อย, สรรพด้วยเครื่องสาตราวุธ. แลสเบียงอาหารให้พร้อมเส็ด, จะสเด็ดไปงานพระราชสงครามนะเมืองเชียงใหม่. แลให้กองทัพบกยกแยกไปคอยรับสเด็ดนะเมืองเถิน.

ครั้นถึงสุภวารมหุติมหันต์อนันตพิชัยเริกส์, จึงพระบาทบรมนาถนารายน์ราชบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ก็สอดซึ่งเครื่องสิริราชอลังการสรรพาภรณ์บวรวิภูสิตสำหรับขัตติยราชรนยุธ, ซึ่งราชาวุธสัพเส็ด, ก็สเด็ดลงสู่เรือพระที่นั่งวิจิตรพิมานกาญจนมณีศรีสำมาถชัย, อันอำไพด้วยบวรเสวตฉัตรขนัดอภิรุมชุมสายพรายพรรณ, บังพระสุริยันบังแซกสลอนสลับ สัพไป ด้วยกันชิง กลิงกลด จามร มาส ดาสดาดูมโหฬารพ้นถึก, อธิกด้วยกะบี่ธุชทงฉานทงชัยงามไสวไพโรจน์ด้วยเรือดั้งเรือกันแต่ท้าวพระยาสามนตราชเสนาบดีมนตรีมุขลูกขุนทั้งหลาย, รายเรียงเปนระยะโดยขบวนพยุหะยาตราหน้าหลังพรั่งพร้อมเส็ด. พอได้อุดมเริกส์เวลาพระโหราธิบดีกดันฆ้องชัย, ราชครูบริโสดมพรหมพรึทธาจารย์, เป่ามหาสังขทักขินาวัต. เจ้าพนักงานประโคมแตรสังขดุริยางคดนตรีฆ้องกลองนี่สนั่น, บันลือลั่นสัพท์สำเนียง, เสียงพลโยธาหาญโห่ร้องสท้านสเทือนท้องนที. ให้เคลื่อนเรือพระที่นั่งสุวรรสุพรรณหงส์, อันซึ่งพระพุทธปฏิมาสมฌาพระไชยนั้นไปก่อน แล้วก็ขยายพยุหะบาตราคลาเคลื่อนเลื่อนตามขบวนบรมราช พยุหะสงคราม, ไปตามลำดับชลมารคตราบเท่าถึงเมืองเถิน, ก็ขึ้นประทับแรมหยุดนั้นคืนหนึ่ง. จึงสเด็ดซึ่งช้างพระที่นั่งพังกนรวิหค. พยุหะยาตราโยธาหานไปโดยสถลมารควิถีถึงเมืองลำพูน แล้วให้หยุดกองทัพยับยั้ง

ตั้งตำหนักทัพพลับพลาอยู่ในที่นั้น. จึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ก็มีพระราชดำหรัสให้มีตราตอบขึ้นไปยังกองทัพว่า, ทัพหลวงสมเด็จพระราชดำเนินยกมาช่วย, กองทัพที่ล้อมเมืองเชียงใหม่นั้นให้ล้อมมั่นไว้อย่าเพ่งหักเอาเมืองก่อน, แต่ให้คอยท่าทัพหลวงกว่าจะสเด็ดขึ้นไปถึง, จึ่งจะหักเอาเมืองต่อภายหลัง.

ฝ่ายเจ้าพระยาโกสา, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลาย, ได้แจ้งในท้องตราดั่งนั้นแล้ว, ก็ให้ตั้งค่ายหลวงแลที่ประทับพลับพลาไว้คอยรับสเด็ดในที่อันสมควร. แล้วก็ให้กราบทูลเชินสเด็ดพระราชดำเนินขึ้นมายังเมืองเชียงใหม่. จึ่งพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าช้างเผือก, ก็สเด็ดยกพยุหะยาตราโยธาทัพหลวงขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่. แต่สเด็ดประทับอยู่ณค่ายอันกองทัพทำไว้รับสเด็ดนั้น. จึ่งเจ้าพระยาโกสาธิบดี, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลาย, ก็มาเฝ้าณะค่ายหลวงกราบทูลข้อราชการทั้งปวงให้ซาบ. แล้วก็แวดล้อมรักสาพระองค์โดยรอบ. แลเอาแรงช้างม้าพลานิกร, เดินเท้าให้หายเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าลำบากกาย.

ฝ่ายลาวชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งหลายต้านต่อทัพไทยมิได้, ก็ให้ครั่นคร้ามขามกลัวสยดสยองไปสิ้นทั้งเมือง. แลพระยาแสนหลวงเจ้าเมืองนั้น, ก็สดุ้งตกใจกลัวกองทัพไทยยิ่งนัก, จะรบหรือถึงเหลือกำลังที่จะต้านทานได้, จะหนีก็เห็นไม่พ้น. ครั้นจะออกอ่อนน้อมยอมถวายเมืองเล่า, ก็กลัวตาย. ได้ทำความชั่วกลับกลอกมาหลายครั้งแล้ว, ให้จนจิตสิ้นความคิดมิรู้ที่จะทำประการใด, ก็นิ่งรักสาแต่เมืองไว้ตามบุญ. ผิดถุดสจะมาช่วยอุดหนุนบ้าง, ก็พอจะช่วย

ให้พ้นภัย. จึ่งบอกหนังสือขึ้นไปยังเมืองอังวะขอกองทัพให้ยกลงมาช่วย. แล้วได้ยินสัพทสำเนียงเสียงช้างม้าพลาพลเดินเท้าแห่งข้าสึก, ก็กก้องโกลาหลหนักขึ้น, ก็ให้ขึ้นดูบนพระเจดีย์ใหญ่อันประดิสถานหยู่นะกลางเมือง, จึ่งเห็นรพลช้างม้าข้าสึกเปนอันมาก, ยกหนุนมาตั้งค่ายใหย่หยู่ใหม่ในทิสอาคเน, ก็ยิ่งสดุ้งตกใจกลัวทัพไทยยิ่งหนัก. จึ่งเร่งให้ตกแต่งการป้องกันเมืองทั้งกลางคืนกลางวันเปนสามาถ. แลให้เอาไม้ซุงทั้งหลาย, มาผูกแขวนรายไว้ที่บนใบเสมากำแพงเมืองนั้นโดยรอบ. แล้วจะได้ตัดให้ตกลงไปทับข้าสึก. แล้วให้คั่งกระทะคั่วกรวดซายปูนผง, แล้วเคี่ยวน้ำมันยางไว้ให้ร้อนจงทุก ๆ หน้าที, สำหรับจะหว่านซัดสาดราดเทลงไปให้ถูกต้องข้าสึกล้มตาย, ขนะเมื่อจะยกเข้ามาป่ายปีนกำแพงปล้นเอาเมืองนั้น, หย่าให้ทำการได้ถนัด. แลจัดแจงการทั้งปวงไว้พร้อมเสร็ด, แล้วก็คอยกองทัพเมืองอังวะจะยกลงมาช่วยหรือประการใด.

ฝ่ายพม่าเมืองอังวะ ได้แจ้งใน หนังสือบอก เมือง เชียงใหม่ ดังนั้นแล้ว, ก็ให้คิดเข็ดขามคร้ามฝีมือสึกไทยยิ่งนัก, แลมิอาดลงมาช่วยเมืองเชียงใหม่ได้. ในขนะทัพหลวงมาตั้งหยู่ได้เจ็ดวัน, พอรพลช้างม้าหายเหนื่อยเหนื่อยเมื่อยล้าแล้ว. จึ่งเจ้าพระยาโกสาธิบดีกราบทูนพระกรุนา, จะขอยกเข้าแหกหักเอาเมืองเชียงใหม่. สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวก็ดำหรัดให้พระโหราหาเรีกส์. แล้วมีพระราชกำหนดให้ท้าวพระยามุขมนตรีนายทัพนายกองทั้งปวง, ตรวดจัดช้างม้าพลาพลเดินเท้า, แลทหานคนดีมีวิชาทั้งหลาย, ให้พร้อมไว้แต่ในห้าวัน. แลกะทำบันไดน้อยใหย่กว่าพันอันสำหรับจะป่ายปีนปล้นเมือง. แล

ซึ่งช้างทั้งหลายนั้น, ก็ให้ทำเกือกหนัง, เสื้อหนัง, หน้าร่ำหนัง, ใส่ครบทุก ๆ ตัว. แลพลโยธาหานนั้น, ก็ให้ตกแต่งกายสวมใส่หมวกแลเสื้อแลรองเท้าล้วนทำด้วยหนังสิ้น. แลให้พูนดินขึ้นเปนป้อมสูงเทียมกำแพงเมืองในที่มุมเมืองทั้งสาม. แลหว่างกลางทั้งสามนั้น, เปนหกแห่งด้วยกัน. แลให้เอาปืนใหญ่ขึ้นตั้งจังก้ายิงเข้าไปตามเชิงเทินเมืองจงทุกป้อม, หย่าให้ชาวเมืองหยู่รักสาหน้าที่ได้ถนัด. เร่งจัดแจงตกแต่งตระเตรียมการทั้งปวงให้พร้อมไว้จงทุกหมวดทุกกอง. แลกำหนดวันคืนเพลาสัญญาอานัติ ให้คอยดูท่วงทีดวงพลุเปนสำคันเริกส์อันจะยกเข้าหักเอาเมืองนั้น.

จึ่งท้าวพระยามุขมนตรีนายทัพนายกองทั้งหลาย, ได้แจ้งพระราชกำหนดดั่งนั้น, ก็เร่งตกแต่งเตรียมการทั้งปวงไว้พร้อมเสร็จแล้ว. ก็คอยดูดวงพลุซึ่งเปนสำคันเริกส์นั้น. ครั้นถึงสุภวารวิชัยเริกส์เพลาสามยาม, จึ่งพระราชครู, พระครูปโรหิตาจารย์, ก็อันเชินสเด็จพระบาทบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ซึ่งมุรธาภิเสกถวายอาเสียรพาทอวยชัย. สมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, ก็สอดซึ่งเครื่องสิริราชอลังการสรรพาภรน์สำหรับบรมกสัตร, สเด็จประเวสงานพระราชสงครามเสด็จสเด็จขึ้นเกยคอยเริกส์. พอได้อุดมเริกส์พระโหราธิบดีก็ลั่นฆ้องชัย. เจ้าพนักงานประโคมแตรสังขดุริยางคดนตรีฆ้องกลองกึกก้องกาหลนินาท พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าช้างเผือก, ก็สเด็จซึ่งช้างต้นพลายหักสิบทิส, เปนพระคชาธารอันอลังการด้วยเครื่องสูง. แลทั้งฉานทั้งชัยดูไสวไพโรจน์ด้วยช้างตั้งช้างกันแซกแซงสลับค่ายคาพังคา. อันท้าวเสนาบดีพรีย

โยธาพลาพลพริ้นท์พรั่งพร้อมห้อมล้อมสเด็ดพระราชดำเนิน. แลดำหรัดให้จุดเพลิงพลุขึ้นเปนสำคันเริกส์.

ฝ่ายท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงเห็นดวงพลุดั่งนั้น, ก็ขับพลคชาโยธาหานทั้งหลาย, ล้วนแต่งกายสวมใส่เครื่องหนังมือถือหอกแลทวน, สำหรับจะรับไม้ซุงแลก้อเขนถือโล่ฝาโพล่ฝาแพ้ม, สำหรับจะป้องกันกรวดซายปูนผงแลน้ำมันยางอันร้อน, ซึ่งชาวเมืองจะซัดราดเทลงมานั้นถ้วนทุกตัวคน. แลให้สั่นบันลือสัพท์สำเนียงเสียงค้องกลองสึกส์ท้านสเทือน, เพียงแผ่นดินจะไหว, ยกเข้าไปจะแหกหักเอาเมืองทุกๆหน้าที่. จึ่งสมเด็ดบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ก็สเด็ดมาหยุดยืนพระคชาธาร, มีพระราชโองการตรัสให้ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลาย, ขับพลทหานเอาบันไดน้อยใหย่พาดกำแพงเมืองป่ายปีนขึ้นไป. แลให้วางปืนใหย่ระดมเข้าไปตามเชิงเทินเมืองนั้นทุกป้อมพร้อม ๆ กัน.

ฝ่ายพลลาวชาวเมือง ซึ่งรักสาหน้าที่ เชิงเทินปราการทั้งหลายนั้น, ก็ต้องปืนใหย่ล้มตายเปนอันมาก, แลต้านทานหยู่มิได้ก็ถอยลงไปจากหน้าที่บ้าง ๆ ก็ต้านทานหยู่ได้บ้าง, แลตัดเชือกซึ่งผูกไม้ซุงแขวนไว้ตามใบเสมากำแพงนั้นให้ตกลงไปทับข้าสึก, บางก็หว่านซัดกรวดซายปูนผงอันร้อน, แลรดสาดราดเทน้ำมันเดือดลงไปให้ถูกต้องพลข้าสึกอันป่ายปีนขึ้นมานั้น, แลต่อรบป้องกันเมืองหยู่เปนสามาถ

ฝ่ายพลทหานไทยก็รับไม้ซุงด้วยปลายหอกปลายทวน, แลมากด้วยกันก็ทานไว้ได้ผ่อนให้ตกลงแต่เบา, แลเอาเขนโล่, ฝาโพล่ฝาแพ้มทั้งหลาย, ขึ้นป้องกันรับกรวดซายปูนผงอันร้อน, แลน้ำมันยางเดือดซึ่งชาวเมืองซัดสาดราดเทลงมานั้น, ให้ถูกต้องแต่น้อยพออดทนได้

แลพลทหารไทยแสนหนึ่งมิพึงจะท้อถอย, เยียดยัดหนุนเนื่องกันเข้าไป, ดุจคลื่นในท้องพระมหาสมุท. ชาวเมืองสุดที่จะต้านทานได้, ก็ขึ้นบนบันไดป่ายปีนกำแพงเข้าไปได้ในเมืองพร้อมกันทุก ๆ หน้าที่. แล้วก็ได้พิฆาตฆ่าพลลาวชาวเมืองทั้งหลายล้มตายเปนอันมาก. แลได้เมืองเชียงใหม่ในเพลารุ่งขึ้นวันนั้น. แล้วก็ได้จับพระยาแสนหลวงเจ้าเมือง, แลบุตรภรรยาญาติวงส์ได้สิ้น. แลได้ครัวตัวแสนท้าวพระยาลาวเสนาบดีทั้งหลาย, แลครอบครัวอพยพชาวเมืองทั้งปวงเปนอันมาก. ได้ช้างม้าเครื่องสาตราวุธปืนใหญ่ปืนน้อยแลสิ่งของต่าง ๆ ก็มาก. แล้วก็คุมครอบครัวส่งออกไปยังค่ายหลวงสิ้น. จึ่งเจ้าพระยาโกสาธิบดี, ก็จัดสรรคเอาบุตรเจ้าเมือง, แลบุตรท้าวพระยาเสนาลาวทั้งหลายที่มีสิรรูปอันงามนั้น, เข้ามาถวายสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว. แล้วก็ซึ่งเลือกบุตรเจ้าเมืองไว้เปนนางพระสนม. แลซึ่งบุตรแสนท้าวพระยาลาวทั้งหลายนั้น, ก็ซึ่งแจกพระราชทานให้แก่ท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งปวงทั่วกัน. แลสเด็จประทับยับยั้งหยู่ที่นั้น, ประมาณสิบห้าวัน, กว่าหัวเมืองจะสงบ, ก็ส่งไปบ้านเมือง. แลหัวเมืองทั้งหลายซึ่งขึ้นแก่เมืองเชียงใหม่เปนปรกติแล้ว, จึ่งเลิกทัพหลวงกวาดเอาครอบครัวลาวชเลยทั้งหลายที่ตีได้นั้น, ก็สเด็จพระราชดำเนินกลับมาโดยทางสวรรคโลก, ก็สเด็จประทับแรมหยู่ณะเมืองสุโขทัยสิบห้าวัน. แลดำหรัดให้กองทัพท้าวพระยาหัวเมืองปากใต้ทั้งหลายสองหมื่นเสศ, คุมเอาช้างม้าพลลาพลเดินเท้าอันป่วยเจ็บทุพลภาพ, แลครอบครัวลาวชเลยทั้งหลายอันตีได้นั้น, แยกไปลงทางท่าเรือเมืองกำแพงเพชรแล้ว, ก็สเด็จกรีธาพลลาพลทัพหลวงจากเมืองสุโขทัย, มาโดยลำดับมารควิถี,

ถึงเมืองพระพิศนุโลก. แล้วสมเด็จพระราชดำเนินไปยังพระอาราม, วัดพระศรีรัตนมหาธาตุถวายนมัสการพระพุทธปติมากร, พระชินราช, พระชินสีห, ด้วยเบญจางคประดิษ. แล้วกะทำมหาสักการระบูชา, แล้วเล่นการมหรสพสมโภชสามวัน. แลสมเด็จประทับยับยั้งหยู่เมืองพระพิศนุโลกเจดวัน, จึ่งดำหรัดให้กองทัพยกแยกลงไป แล้วก็สมเด็จพระราชดำเนินจากเมืองพระพิศนุโลก, มาโดยชลมารคด้วยพระชลวิมาน, พร้อมด้วยเรือท้าวพระยาเสนาบดีพิรียโยธาหาน, แห่แหนเปนขนัด, โดยขบวนพยุหะบาตราหน้าหลังเสด. ก็สเด็ดถึงกรุงเทพมหานครบวร-ทวาราวดีสรีอยุธยา. แลสเด็ดขึ้นสู่พระราชวังบวรสถานมงคล. ซึ่งพระกรุนาพระราชทานรางวันแก่เจ้าพระยาโกสา, แลท้าวพระยานายทัพนายกองทั้งหลายเปนอันมาก, ตามลำดับถานาสักดี.

จำเดิมแต่นั้นมาพระราชกฤศดาเดชานุภาพแห่งพระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวลือชาปรากตไปทั่วทิศานุทิศ. ประเทศธานีใหญ่น้อยทั้วบันดาขัติยราชสักร, ก็สยบสยองครั่นคร้ามขามพระเดชพระคุนเปนอันมาก, มิอาดกะทำยายีบทาต่อพระนครสรีอยุธยาได้. กรุงเทพมหานครครั้งนั้นก็เสิมสุขสมบูรนียิ่งนัก.

ในขนะนั้นพระเพทราชาจางวางกรมช้าง, เปนชาวบ้านพลูหลวงแขวงเมืองสุพรรนบุรี, มีบุญญาธิการมาก, แลกะทำราชการชำนิชำนาญในการสิลปสาตรช้างแกล้วกล้ายิ่งนัก. แล้วก็มีฝีมือในสงคราม, กะทำความชอบมาเปนหลายหนแล้ว, ได้โดยสเด็ดงานพระราชสงครามครั้งเมืองเชียงใหม่นั้นด้วย. สมเด็ดพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ซึ่งพระกรุนาแก่พระเพทราชานั้น แล้วเมื่อสเด็ดพระราชดำเนินมาจากเมือง

เชียงใหม่นั้น พระองค์สเด็จซึ่งสังวาสด้วยราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่. แต่นางนั้นก็ซึ่งครรภขึ้นมา, ซึ่งพระกรุณาละอายพระทัย, จึ่งพระราช-ทานนางนั้นให้แก่พระเพทราชาแล้วดำหรัสว่า, นางลาวคนนี้มีครรภขึ้นมา, เราจะเอาไปเลี้ยงในพระราชวัง, ก็คิดละอายแก่พระสนมทั้งปวง, แต่ท่านจงรับเอาไปเลี้ยงไว้นะบ้านเกิด. แต่พระเพทราชาก็รับพระราชทานเอานางนั้นไปเลี้ยงไว้นะบ้าน.

ครั้นถึงปีชวดจัตวาศก, สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, สเด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระชินราช, พระชินสีหนะเมืองพระพิศณุโลก. พระเพทราชาก็พาเอานางลาวมีครรภนั้นไปตามสเด็จด้วย ถึงตำบลโพธประทับช้าง, พอครรภนางนั้นแก่ถ้วนทศมาศได้เริกสัด, นางก็ประสูติบุตรชาย, กอบด้วยสีวรรณลักษณะเปนอันดี, บิดาให้นามบัญญัติชื่อเจ้าเดื่อ. ครั้นใหญ่มาค่อยรู้ความแล้ว, สำคัญเอาพระเพทราชาว่าเปนบิดา, แต่รักใคร่สนิทติดพันจนวัยวัฒนาขึ้น. ก็มีสติปัญญาแกล้วกล้าอาจหาญยิ่งนัก. จึ่งพระเพทราชาก็นำเอานายเดื่อผู้บุตรเลี้ยง, เข้าไปถวายตัวเปนมหาดเล็ก, แต่ให้กะทำราชการสนองพระเดชพระคุณ. สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ก็ซึ่งพระการุญภาพแก่นายเดื่อมหาดเล็กนั้นเปนอันมาก. มิพระราชดำหริจะใคร่ให้เจ้าเดื่อรู้ตัวว่าเปนพระเจ้าลูกเธอ. แต่ซึ่งพระกรุณาดำหรัสให้เจ้าพนักงานเชิญเอาพระฉายมาตั้ง, ก็ซึ่งส่องพระฉาย. แล้วตวักพระหัตตรัสเรียกนายเดื่อมหาดเล็กเข้าไปให้ใกล้พระองค์. แล้วก็ดำหรัสว่าเองจงดูเงาในกะจกเถิด. นายเดื่อมหาดเล็กนั้น ก็คลานเข้าไปส่องพระฉายด้วยพระองค์, ก็เห็นเงาเหมือนดังนั้น แต่ก็มิพระราชโองการ

ตรัสถามว่า, เองเห็นรูปเรากับรูปของเองนั้น, เปนอย่างไรกันบ้าง. จึ่งนายเดือมหาดเล็กก็กราบทูลพระกรุณาว่า, รูปทั้งสองอันปรากฎอยู่ในพระฉายนั้น, มีพรรณสัณฐานคล้ายคลึงกัน. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสได้ฟังดังนั้น, ก็ทรงเมตตากรุณาภาพแก่นายเดือมหาดเล็ก, ซึ่งเปนพระราชบุตรนั้นยิ่งนัก. ซึ่งพระกรุณาดำหรัสพระราชทานโอวาทานุสาสนแลใช้ในกิจราชการทั้งปวง, แล้วพระราชทานเสื้อผ้าข้าวของเงินทองเปนอันมาก.

ส่วนนายเดือมหาดเล็ก, ก็รู้ตัวว่าเปนพระเจ้าลูกเทอ, โดยพระราชอุบายในวันอันส่องพระฉายนั้น, แต่บังเกิดทิฏฐิมานะขึ้นเปนอันมาก. ก็บริโภคโภชนาหารในพระสุพรรณภาชนะอันเหลือเสวยนั้น. แลเอาพระภูสาทรง, ซึ่งเจ้าพนักงานตากไว้นั้นมานุ่งห่ม, ผู้ใดจะว่ากล่าวก็มิฟัง. แต่ทำดังนั้นเปนหลายครั้ง. จึ่งเจ้าพนักงานทั้งหลาย, ก็เอาเหตุนั้นขึ้นกราบทูลพระกรุณา. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสได้ฟังดังนั้นก็มิได้ถือ. ดำหรัสว่าไอ้เดือนั้นมันบ้า ๆ อยู่, อย่าถือมันเลย, มันชอบใจสิ่งของทั้งนั้น, จึ่งบริโภคนุ่งห่มตามที่มันเถิด.

จำเดิมแต่นั้นมานายเดือจะปราถนาเอาสิ่งใด, ก็ถือเอาสิ่งนั้นทุกประการแลจะได้มีผู้ใดว่ากล่าวนั้นหามิได้. ในขณะนั้นช้างพลายส่อมตัวหนึ่ง, เปนช้างเพชฆาตสำหรับฆ่าคนโทษถึงตายร้ายกาจยิ่งนัก. ถ้าแลตกน้ำมันแล้ว, ถึงหมอช้างผู้ใดที่ดีขับขี่เข้มแขง, ก็มิอาจสามารถจะขี่ไปลงน้ำได้, แต่ผูกตรึงไว้ที่โรงนั้น. ครั้นอยู่มาวันหนึ่งนายเดือมหาดเล็กรู้เหตุดังนั้น, ก็ไปยังโรงช้างพลายส่อม, แลจะขึ้นขี่พลายส่อมเอาไปลงน้ำให้จงได้. หมอควาญทั้งหลายห้ามก็มิฟัง. แลเข้าแก้เชือกจากตะลุง, แล้วก็ขึ้นขี่

เอาไปลงน้ำได้โดยสดวก, ด้วยบุญญาเปนมหัสจรรย์, แลอานุภาพสรรพเวทมนต์คาถาวิชาคุณ, อันภาวนานั้นด้วยดี, จะได้เปนอันตรายนั้นหามิได้. ส่วนพระหลวงขุนหมื่นกรมช้างทั้งหลายก็เอาเหตุนั้นขึ้นกราบทูลพระกรุณา. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ตรัสซาบเหตุดั่งนั้น, ก็ตกพระทัย. จึ่งดำหรัสให้กรมช้างทั้งหลาย, ผูกช้างพังหลายเชือก, พร้อมไปด้วยเชือกบาสเร่งรีบไปช่วยโดยเร็ว. พอนายเดื่อเอาช้างพลายส่อมไปลงน้ำ, แล้วกลับขึ้นมาถึงโรงได้โดยปรกติ, แล้วผูกไว้ณะโรงดั่งเก่า. แล้วกรมช้างทั้งหลาย, ก็กลับเอาเหตุมากราบทูลพระกรุณาให้ซาบ. พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, ตรัสซาบประพฤติเหตุอันนายเดื่อขี่ช้างพลายส่อมได้, ปราสจากภัยอันตรายดั่งนั้น, ก็ซงปรีดีโสมนัส, จึ่งดำหรัสให้หานายเดื่อมหาดเล็กเข้ามาเฝ้า. แล้วก็มีพระราชโองการตรัสว่า, ตัวเองขี่ช้างแกล้วกล้าเข้มแขงนัก, เองจงเปนหลวงสรสักดิ์, ไปช่วยราชการบิดาแห่งเองในกรมช้างเถิด จำเดิมแต่นั้นมานายเดื่อก็เปนหลวงสรสักดิ์, กระทำราชการสนองพระเดชพระคุณข้างกรมช้าง.

ครั้งนั้นพระบาทบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว, สเด็จพระราชดำเนินขึ้นไปยังเมืองลพบุรีเนืองๆ. แลสเด็จไปประพาสตำบนสะแก้ว. แล้วให้กระทำพระราชวังณะเมืองลพบุรี, แลสเด็จสำราญพระทัยอยู่ในที่นั้น. แล้วก็สเด็จพระราชดำเนินไปประพาสชมพนัสพนาวรรณพิสาล, สิขรเขตวิเสสด้วยพรรณรุกขชาติ, ร่มรื่นระหงรโหฐานแถวเถื่อนทุรถยา, สรรพด้วยสกุนปักสานานา, สัตวจตุบาทบันเทิงละเลิงลานพระทัย. แลซงพระกรุณาดำหรัสให้ทำคลองปากจั่นออกจากสะแก้ว, ครุสิลายาปูนเปนอันดี แล้วให้ขุดเปนคลองไขน้ำมาแต่ทเลชุบสร, ตราบเท่าถึงคลอง

ปากจั่นสะแก้วนั้น, แล้วให้ตั้งพระนิเวสไว้ในที่นั้น. แลสเด็จไปประพาสตำบนนั้นเนือง ๆ. แล้วก็สเด็จกลับยังพระราชวัง. แลเมืองลพบุรีก็สนุกสุขสำราน, เปนพระบรมราชนิเวสสถานขึ้นในครั้งนั้น.

จึ่งสมเด็จบรมบาทพระนารายน์ราชบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ก็มีพระราชโองการดำหรัดสั่งช่างเจ้าพนักงาน, จับการก่อพระมหาปราสาทสององค์. ครั้นเส็ดแล้วก็พระราชทานนามบัญญัติ, ชื่อพระที่นั่งสุธาสวรรย์องค์หนึ่ง, พระที่นั่งหิรัญมหาปราสาทองค์หนึ่ง. แล้วซงพระกรุนาให้ปติสังขรพระอุโบสถ, วิหาร, มหาธาตุ, เจดีย, แลกุฎีสาลาในอารามทั้งหลายทั่วจังหวัดเมืองลพบุรีที่ชำรุดปรักนั้น, ให้ถาวรขึ้นดั่งเก่าแล้วเส็ด. แลพระองค์สเด็จหยู่นะเมืองลพบุรีในเหมันตรดูแลคิมหันตรดู, แลสเด็จลงมาประทับหยู่นะกรุงเทพมหานคร. แต่เทสกาลวัสรดู. สมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, สเด็จเสวยไอยสวรรยาธิปัตย์ถวัลยราชนะเมืองลพบุรี. แลพระนครสรีอยุธยา. เปนสุขานุสุขยิ่งนัก.

พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง, ซงพระนามเจ้าฟ้าน้อย. ครั้นโสกันต์แล้วพระราชทานพระนามชื่อเจ้าฟ้าอภัยทศ. แลซงพระกรุนาโปรดให้หยู่นะพระตำหนักวังหลัง แลพระองค์มีพระราชบุตรีองค์หนึ่ง, ซงพระกรุนาโปรดให้เปนกรมหลวงโยธาเทพแลซึ่งสมเด็จพระบรมราชภคินีนั้น, ซงพระกรุนาโปรดให้เปนกรมหลวงโยธาทิพ. แลสเด็จหยู่นะพระตำหนักตึกในพระราชวัง.

ครั้งนั้นพระยาวิชาเยนทร์ฝรั่ง,กะทำราชการดีมีความชอบมากขึ้นซงพระกรุนาโปรดให้เลื่อนที่ขึ้นเปนเจ้าพระยา, แลให้บังคับราชการว่าที่สมุหนายก แลซงพระกรุนาโปรดให้พระยารามเดโชออกไปครองเมืองนคร-

สรีธัมราช ให้พระยารามขึ้นไปครองเมืองนครราชสีมาคราวเดียวกันนั้น.

ส่วนเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ผู้ว่าราชการที่สมุหนายก, ให้ก่อตึกสี่เหลี่ยมอันใหญ่, แลตึกเวียนมีกำแพงแก้วล้อมรอบเปนที่หยู่. แลให้ก่อตึกปีจุตึกคชสาร, แลตึกฝรั่งอื่นทั้งหลายเปนอันมากตำบลที่ใกล้วัดปีน. แลคิดอ่านกะทำการทั้งปวงต่าง ๆ ปราถนาจะคิดเอาราชสมบัติ แลจะทำกลอุบายที่จะประทุสร้ายเปนประการใด ๆ, สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวเข้าพระทัย, แต่มิได้เอาโทส. ด้วยพระยาวิชาเยนทร์เอาใจใส่ในกิจราชการทั้งปวงเปนอันมาก. แลสึกเอาภิกสุ, สามเนร, มากะทำราชการทั้งปวง, ครั้งนั้นก็มาก. ขณะนั้นสมเด็จพระบรมบพิตรพระนารายน์เปนเจ้า, ซึ่งพระนามปรากตว่า, สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวเมืองลพบุรี, เหตุว่าพระองค์เสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติณะเมืองลพบุรี. แลซึ่งพระกรุนาให้ตกแต่งปติสังขรน์ป้อมค่ายหอรบเชิงเทินปราการเมือง, แลสะน้ำที่เสวย, แลที่ชำรุดปรักนั้นเส็ด. แลพระองค์เสด็จสำราญพระราชหรทัยในที่นั้น.

ส่วนหลวงสรสักดิ์, ครั้นเห็นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์, สึกเอาภิกสุ, สามเนร, ออกมากะทำราชการเปนอันมาก, ให้ร้อนในพระพุทธสาสนาดั่งนั้น. ก็เอาเหตุขึ้นกราบทูนพระกรุนา. สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวตรัสซึ่งซาบเหตุดังนั้น, ก็มิได้เอาโทสแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์, แต่มิได้ตรัสเปนประการใด. แลหลวงสรสักดิ์จึ่งคิดว่า, ไอ้ฝรั่งคนนี้มันเปนที่โปรดปรานยิ่งนัก. จะกะทำผิดสักเท่าใด ๆ ซึ่งพระกรุนามิได้เอาโทส, แลกูจะทำโทสมันเองสักครั้งหนึ่ง. จึ่งเข้าไปคอยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์หยู่ที่เคยนั่งว่าราชการในพระราชวังนั้น. ครั้นเช้าเจ้าพระยาสมุหนายกฝรั่งเข้าไป

ในพระราชวัง, แล้วก็นั่งว่าราชการในที่นั้น. แลหลวงสรศักดิ์เห็นได้ที, ก็เข้าชกเอาปากเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ฟันหักสองซี่, แล้วก็หนีออกไปยังบ้าน, แลลงเรือเร็วรีบล่องลงไปยังกรุงเทพมหานคร ส่วนเจ้าพระยาวิชาเยนทร์, เมื่อหลวงสรศักดิ์ชกเอานั้นล้มลงหยู่. ครั้นได้สติแล้ว, ก็ลุกขึ้น, แลบ้วนฟันออกเสียแล้ว, ก็เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, มีโลหิตไหลออกจากปากพลางทางกราบทูลว่า, อาญาเปนล้นเกล้า, บัดนี้หลวงสรศักดิ์ชกเอาปากข้าพระพุทธเจ้าฟันหักสองซี่, ข้าพระพุทธเจ้าสิ้นสมปฤดีล้มสลบลงหยู่, ปิ้มประหนึ่งจะถึงแก่ชีวิต. ข้าพระพุทธเจ้าได้ความเจ็บอาย, แก่ข้าราชการทั้งหลายเปนอันมาก. ขอซงพระกรุนาโปรด ลงพระราชอาญา, แก่ หลวง สรศักดิ์ จงหนัก, แล้วข้าพระพุทธเจ้าจึ่งจะสิ้นความเจ็บอาย. สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ตรัสได้ซงฟังดังนั้น, ก็ซงพระพิโรธแก่หลวงสรศักดิ์. จึ่งดำหรัสแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่า, ท่านทเลาะวิวาทกับมันหรือประการใด. จึ่งเจ้าพระยาวิชาเยนทร์กราบทูลพระกรุนาว่า, ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ทเลาะวิวาททุ่งเถียงกับหลวงสรศักดิ์สิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหามิได้. สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวตรัสได้ซงฟังดังนั้น, ก็ยิ่งซงพระพิโรธนัก. จึ่งดำหรัสสั่งตำหรวดให้ไปเอาตัวหลวงสักดิ์เข้ามา. ขุนหมื่นตำหรวดรับพระราชโองการแล้ว, ก็รีบออกไปเอาตัวหลวงสรศักดิ์นะบ้าน. ครั้นไม่ได้ตัวแล้ว, ก็กลับเข้ามากราบทูลพระกรุนาให้ซาบ. จึ่งมีพระราชดำหรัสให้ตำหรวดทั้งหลายไปเที่ยวหาตัวหลวงสรศักดิ์มาให้จงได้. แล้วมีพระราชโองการตรัสแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่า, ท่านจงยับยั้งหยู่, เราจะหาตัวมันให้ได้ก่อน.

แลเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เข้ามาเฝ้าขณะใด, ก็กราบทูนกล่าวโทษหลวงสรศักดิ์เพิ่มเติมขึ้นทุกครั้ง. จึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ซึ่งพระวิจารณ์ในขณะนั้น, แลซึ่งพระราชดำหริระลึกถึงถ้อยคำ, อันหลวงสรศักดิ์กราบทูนกล่าวโทษเจ้าพระยาวิชาเยนทร์แต่ครั้งก่อนนั้น. ก็เห็นว่าเจ้าพระยาวิชาเยนทร์กระทำผิดจริง. จึ่งดำหรัสว่า, อ้ายเด็กมันเห็นโทษท่านทำผิด, จึ่งชักให้ได้ทุกขเวทนา, แลเราจะมีโขนโรงใหญ่ทำขวัญให้แก่ท่าน.

ส่วนเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ก็มิได้เต็มใจโดยพระราชดำหรัสนั้น, แลกราบทูนพระกรุณา, ขอแต่ให้ทำโทษหลวงสรศักดิ์ถ่ายเดียว.

ฝ่ายหลวงสรศักดิ์ก็ไปเฝ้าเจ้าแม่วัดดุสิต, ซึ่งเปนมารดาเจ้าพระยาโกสาเหล็ก, เจ้าพระยาโกสาปาน, แลเปนพระนมผู้ใหญ่ของสมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัวนั้น, แลถวายบังคมแล้ว, ก็กราบทูนแถลงการอันเจ้าพระยาวิชาเยนทร์กระทำให้ร้อนในพระพุทธสาสนาเหมือนดังนั้น. แลได้กราบทูนพระกรุนาแล้ว, ก็มิได้เอาโทษ. ข้าพระพุทธเจ้ามีความโทมนัสถึงพระพุทธสาสนา, อันเจ้าพระยาวิชาเยนทร์จะทำพระพุทธสาสนาให้พินาศเสื่อมสูญดังนั้น. จึ่งชักเอาปากเจ้าสมุหนายก, แล้วก็หนีลงมา. และบัดนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัวซึ่งพระพิโรธจะลงพระราชอาญาแก่ข้าพระพุทธเจ้า, ขอจงซึ่งพระกรุนาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม, อันเชิญสเด็จขึ้นไปขอพระราชทานโทษข้าพระพุทธเจ้าครั้งหนึ่งเถิด.

จึ่งเจ้าแม่ผู้เถ้าได้ซึ่งฟังดังนั้นก็เห็นโทษ, อันเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ทำผิด, จึ่งสเด็จด้วยเรือพระที่นั่งขึ้นไปยังเมืองลพบุรี, แลสเด็จถึงฉนวนหน้าประจำท่า. ก็พาหลวงสรศักดิ์ขึ้นไปยังพระราชวัง, แลให้ยืนยังหยุ

นอกลับแต่ก่อน, แล้วก็สเด็ดเข้าข้างใน. แลสมเด็ดพระเจ้าหยู่หัว ตรัสทอดพระเนตรเห็นแล้ว, ก็กะทำปจุคมนาการเชินสเด็ดให้สถิตรร่วม ราชาอาสน์, แลยกพระหัดถ์อัญชลีแล้ว. ก็ดำหรัสถามว่า, พระมารดาขึ้น มาธุระสิ่งใด. จึงเจ้าแม่ผู้เถ้ากราบทูนโดยเหตุทั้งปวงนั้น, ให้ซาบสิ้นทุก ประการ. สมเด็ดบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ตรัสซาบเหตุดังนั้น แล้ว ก็มีพระราชโองการให้หาหลวงสรสักดิ์มาเฝ้า. แล้วก็ตรัสบริภาส เปนอันมาก. แลเจ้าแม่ผู้เถ้ากราบทูนขอพระราชทานโทส, ก็ซึ่งพระ กรุนาโปรดพระราชทานให้. แล้วตรัสบอกประพฤติเหตุทั้งปวง, อัน หลวงสรสักดิ์ทำแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทรนั้น. ให้แก่เจ้าแม่ผู้เถ้าฟังซาบ สิ้นทุกประการ. แล้วดำหรัสให้ยับยั้งหยู่ณะพระราชวังสองสามวัน. แลซึ่งปติบัติด้วยเคารพเปนอันดี. แล้วก็อันเชินสเด็ดกลับลงไปยัง กรุงเทพมหานคร.

ในขณะนั้นท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย, จำเดิมแต่ เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่าราชการที่สมุหนายกนั้น, ก็มิได้เต็มใจจึงปรึกสา กันว่า, ข้าราชการทั้งปวงที่มีสติบัญญาสัจซื่อมั่นคง, ควรที่จะเลี้ยง เปนอัคมหาเสนาธิบดีได้นั้น, ก็พอจะมีหยู่บ้าง. แลซึ่งพระกรุนามิได้ ชุบเลี้ยงขึ้น, แลมาโปรดปรานพระราชทานที่สมุหนายก, ให้แก่อ้าย ฝรั่งลูกค้าต่างประเทศ, อันมิได้ซื่อสัจ, คิดประทุสร้ายในละอองธุลี พระบาทหยู่ดังนี้, ก็มิบังควรยิ่งหนักๆ แลต่อยคำว่าดังนั้น, ก็ปรากฎมี เนือง ๆ, จนซาบถึงพระกรรณ. สมเด็ดบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว ตรัสซาบเหตุดังนั้น, ก็มีพระราชดำหริจะแก้ความครหาแห่งข้าราชการ ทั้งปวง, ด้วยซึ่งพระกรุนาเห็นแท้ว่า, เจ้าพระยาวิชาเยนทร์มีสติบัญญา

ยิ่งกว่าข้าราชการทั้งสิ้น, แล้วได้ของวิเสสต่าง ๆ ในทิศฝรั่งเสส ประเทศมาถวายเปนอันมาก, จึ่งโปรดให้เปนอคมหาเสนาธิบดีต่าง พระเนตรพระกรรณ์. แลซึ่งจะประทุสร้ายนั้นซึ่งพระกรุนาเลี้ยงเอาพระ บารมี, จะได้สดุ้งพระทัยนั้นหามิได้.

ครั้นหยู่มาเพลาหนึ่ง สมเด็จ พระพุทธเจ้าหยู่หัว เสด็จออกนะท้อง พระโรงหลวง, พร้อมด้วยมุขมาตยเสนาบดีกวีราชปโรหิตาจารย์, เฝ้า หยู่เดียรดาส. มีพระราชดำหรัดสำแดงสติปัญญาอันยิ่งแห่งเจ้าพระยา วิชาเยนทร์ให้ปรากฎ.

จึ่งมีพระราชโองการตรัสสั่งท้าวพระยาข้าราชการทั้งปวงว่า,ท่าน ทั้งหลายจงช่วยกันเอาปืนพระพิรุนขึ้นชั่งดู, แลจะหนักสักกี่หาบ. จึ่ง ท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย, รับพระราชโองการแล้ว, ก็ชวนกันออกมาคิดอ่านการอันจะชั่งปืนนั้น. แลจะทำตราชูชั่งให้ใหญ่, เอาสายโซ่ผูกแขวนขึ้นนะไม้คันชั่งปักให้สูง, แลจะเอาปืนขึ้นชั่งบนนั้น. ก็เห็นตราชูชั่งแลสายโซ่อันผูกนั้นจะทานไว้มิได้, ด้วยพระพิรุนบอกนี้ ใหญ่หลวงนัก แลคิดอ่านประการใดก็สิ้นสติปัญญา. จึ่งเข้ามากราบ ทูลพระกรุนาโดยเหตุเหลือกำลังที่จะเอาขึ้นชั่งนั้นมิได้.

สมเด็จบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวช้างเผือก, ตรัสได้ซึ่งฟังดั่ง นั้น, จึ่งแย้มพระโอถดำหรัดสั่งเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ว่า, ท่านจงออก ไปชั่งปืนพระพิรุนให้รู้ว่าหนักสักเท่าใ จึ่งเจ้าพระยาวิชาเยนทร์รับ พระราชโองการแล้ว, ออกไปคิดอ่านการอันจะชั่งปืน. แลให้เอาเรือ นางเป็ดอันใหญ่หลายลำมาเทียบขนานกันนะท่าแล้ว, ก็ให้ลากปืนพระ พิรุนลงไปในเรือนางเป็ดที่ขนานนั้น, แลเรือหนักจมลงไปเพียงใด, ก็

ให้หมายไว้เพียงนั้น แล้วก็ให้ฉากปืนขึ้นมาเสียจากเรือ, จึ่งให้ขนเอาอิฐหักแลก้อนศิลามาชั่งให้ได้น้ำหนักเท่าใด ๆ แล้ว, ก็ทิ้งลงไปในเรือตราบเท่าจนเรือจมลงไปถึงที่อันหมายไว้นั้น. ก็รู้ว่าปืนพระพิรุนหนักเท่านั้น, จึ่งเอาเหตุนั้นเข้ามากราบทูลพระกรุณาให้ซาบ. พระบาทบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวตรัสได้ซงฟังดังนั้น, ก็ซงพระโสมนัสตำหรัดสันเสินสติบัญญาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์, ซึ่งเอาปืนขึ้นชั่งได้นั้นเปนอันมาก. แล้วก็มีพระราชโองการตรัสแก่ท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลายว่า, เมื่อเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เข้ามีสติบัญญายิ่งกว่าท่านทั้งปวง, ดังนี้หรือมิให้เราเลี้ยงเขาเปนใหญ่กว่าท่านทั้งปวงเล่า. แล้วก็ซงพระกรุณาปูนบา-เหน็ดพระราชทานเสลี่ยงงาให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ขี่. แล้วมีปโทนแหหน้าสามร้อยสำหรับยศ. แล้วซงพระกรุณาโปรดให้นั่งเบาะสูงศอกหนึ่ง, ขณะเมื่อเฝ้านั้น, แลพระราชทานเครื่องอุปโภคเปนอันมาก. จำเดิมแต่นั้นมาเจ้าพระยาวิชาเยนทร์, ว่าราชการสิ่งอันใดก็ยิ่งสิทธิ์ขาดขึ้น. แลคิดอ่านพิดทูลสิ่งใด, ก็ว่ากล่าวพอพระทัยทุกประการ. ท้าวพระยาเข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย, ก็ยำเกรงยิ่งนัก.

หยู่มาเพลาหนึ่ง จึ่งเจ้า พระยา สมุหนายก กราบทูล พระกรุณา ว่า, เมืองพระพิศนุโลกเปนหัวเมืองใหญ่กว่าฝ่ายเหนือ, แลที่ทางซึ่งจะรับราชสัตรูเพื่อจะมีมานั้น, เห็นมิสู้มั่นคง. แลจะขอพระราชทานให้ก่อป้อมใหญ่ไว้สำหรับเมือง อันหนึ่งฝ่ายข้างปากใต้เล่า, ขอให้ก่อป้อมใหญ่ไว้ณะเมืองธนบุรีทั้งสองฟากฝั่งน้ำ แลจะทำสายโซ่อันใหญ่ซึ่งขวางน้ำตลอดถึงกันทั้งสองฝั่งฟาก. สำหรับจะป้องกันอรินราชไพรีจะมีทางทเล สมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัวตรัสเห็นชอบด้วย โดยถ้อยคำเจ้าพระยาวิชาเยนทร์

กราบทูลนั้น. แลซงพระกรุณาดำหรัดให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์เปนแม่กอง ก่อป้อมนะเมืองพระพิศนุโลก, แลเมืองธนบุรีนั้น, แล้วเสร็จทั้งสอง ตำบน.

ครั้งนั้นพระบาทบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, สเด็จซงพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการพระพุทธบาททุกปี ๆ มิได้ขาด. แลสเด็จประทับหยู่นะพระราชนิเวสธารกเสม, ซงพระกรุนาให้เล่นการมหรสพถวายพุทธบาทสมโภชสามวัน, ตามโบรานราชประเพนีเสร็ดแล้ว, ก็สเด็จกลับยังเมืองลพบุรี. แลดำหรัดให้ตกแต่งทุบปราบสถลมารค, แต่พระพุทธบาทมาโดยท้ายกุนกยุง, แลท่าสีดา, เปนทางหลวงตลอดตราบเท่าถึงเมืองลพบุรี. แลให้ตกแต่งทาง, ขุดทเลชุบสรแลทางสระแก้ว, แลทางท่าเรือตำบนพระตำหนักท่าเจ้าสนุก. แล้วซงพระกรุนาให้ปติสังขรนะพระมนทลพระพุทธบาท, ที่ชำรุดปรักนั้นแล้วเสร็ด. แลพระองค์บำเพ็นพระราชกุสล, เปนสาสนูปถัมภกโดยอเนกนุปการ.

หยู่มาวันหนึ่งสมเด็ดพระเจ้าหยู่หัว, สเด็ดพระราชดำเนินไปประพาสนะพระตำหนักตำบนสะแก้ว, พร้อมด้วยมุขมนตรีทั้งหลายโดยสเด็ดพระราชดำเนินที่นั้นเปนอันมาก. แลเมื่อสเด็ดกลับเข้าในพระราชวัง, พระองค์สเด็ดซงม้าพระที่นั่งบรมราชพาหนะ, มีพรรนอันแดงประดับด้วยเครื่องราชูปโภคพร้อมเสร็ด. แลสเด็ดขับม้าพระที่นั่งเปนบาทหย่างสเทิน, มาถึงหน้าวัดพระสรีรัตนมหาธาตุ, จึงสเด็ดลงจากม้าพระที่นั่ง

มีพระราชโองการตรัดเรียกพระเพทราชาเข้ามา แล้วตรัสว่า, ท่านจงมาขี่ม้าแดงพยสค้วนลองดูจะขี่ได้หรือไม่ได้. จึงพระเพทราชารับพระราชโองการกราบถวายบังคมแล้ว, ก็เปลื้องผ้าส่านซึ่งเกี้ยวพุงนั้น

ออกไปทับพระยี่ภู่บนอานม้า, เพื่อเคารพในละอองธุลีพระบาทมิได้นั่งร่วมราชาอาสน์นั้น. จึ่งขึ้นขี่ม้าพระที่นั่งขับย่างไป. ฝ่ายตำหรวจแห่หน้าหลัง, แลเจ้าพนักงานซึ่งถือเครื่องสูง, แลกลองชนะแตรสังข์ทั้งหลาย, ก็สำคัญว่าสมเด็จพระเจ้าหยู่หัวสเด็จพระราชดำเนิน. จึ่งประโคมแตรสังข์เภรีสนั่นนิรนาท, เคลื่อนขยายพยุหะบาตราเปนมหามงคลนิมิตเหตุ, อันพระเพทราชาจะได้เสวยราชสมบัติเปนบรมกสัตรผ่านธรณีนั้น. แลพระเพทราชาเห็นดั่งนั้นก็ตกใจ, จึ่งลงเสียจากม้าพระที่นั่ง, กราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว ๆ ตรัสทอดพระเนตรเห็นดั่งนั้น, ก็ซงพระสรวนว่า, คนทั้งหลายเหล่านั้นมันสำคัญว่าเรา, แล้วสเด็จกลับขึ้นซงม้าพระที่นั่งไปยังพระราชวังนั้น. พระบาทสมเด็จบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, สเด็จเสวยสวรรยาธิบัตถวัลยราชนะเมืองลพบุรี, แลพระมหานครศรีอยุธยา, เปนมหาบรมสุขสนุกมั่งคั่ง, พรั่งพร้อมด้วยพลช้างพลม้าพลานิกรทวยหาญล้วนแกล้วกล้าสามารถ, ปราสจากอรินราชไพรีมิได้มาย่ำยีบีทา, ระอาพระเดชเดชานุภาพกฤสดาธิการ. แลพระองค์สเด็จผ่านพิภพสิริราชไหสูรย์สันตติวงส์, ดำรงราชอาณาจักรโดยยุตติธัมโบราณราชบรมกสัตรสืบกันมา ฟ้าฝนก็ตกต้องตามรดูกาล, ธัญญาหารก็บริบูรณ์ทั่วชนบท, พระเกียรติยศคือฉัตรแก้วกั้นเกศทุกประเทศธานีใหญ่น้อยทั้งปวง, ซึ่งเปนข้าขอบขันทเสมาก็ผาสุกสมบูรณ์ยิ่งนัก.

ศุภศักราช 1044 ปีจอจัตวาศก, ขณะนั้นพระยาเสวตกุญชรบรมคเชนทรฉัททันต์นั้น, ป่วยลงถึงอนิจกัม. สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวซงพระโทมนัสอาลัย, ในพระยาช้างเผือกนั้นเปนอันมาก. จำเดิมแต่นั้นมาก็มี

ได้สบายพระทัยเลย, จนซึ่งพระประชวรลงในปีนั้น. แลพระโรคนั้นก็หนักลง, จะซึ่งนั่งว่าราชการมิได้, ลำบากพระทัยหนัก. จึ่งมีพระราชโองการตรัดเหนือเกล้าเหนือกะหม่อม, โปรดให้พระเพทราชาว่าราชการแทนพระองค์. แลพระเพทราชาก็ไปว่าราชการแทนหยู่ตึกพระเจ้าเหา, พร้อมด้วยท้าวพระยาเสนาบดีมุขมนตรีทั้งหลายเปนอันมาก. แลให้มีตราไปทุกเมือง, ให้เจ้าเมืองกรมการจัดแจงตรวจตราเลขหัวเมืองให้พร้อมไว้. แล้วให้จัดด่านทางทุกตำบน, เกลือกกิติศัพท์ซึ่งซงประชวรนั้น, จะเลื่องลือไป. หมู่อริราชไพรีรู้แล้วก็จะกำเริบยกมาย่ำยีทำในแว่นแคว้น. แล้วให้ตรวจตราตระเวนรักษาด่านแดนระวังการศึก. แลให้พระเพทราชาว่าราชการครั้งนั้น, โดยสุจริตจะได้คิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นหามิได้.

หยู่มาวันหนึ่งหลวงสรศักดิ์เข้าไปในพระราชวัง, มิได้ไปฟังราชการนะตึกพระเจ้าเหา, แลไปนั่งหยู่นะทิมดาบ, จึ่งเห็นสมิงพัตบะผู้เถ้า, ก็เรียกให้เข้ามานั่งในที่นั้น, แลสนทนากันด้วยกิจอื่น ๆ เปนอันมาก. แล้วจึ่งถามสมิงพัตบะว่า, หย่างทำเนียมข้างรามัญประเทศ, ถ้าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งพระประชวรหนัก, จะถึงกาลทิวงคต, แลพระราชบุตรพระราชนัดดาฯ, วงศานุวงศ์, แลเสนาบดีจะคิดเอาราชสมบัตินั้น, จะทำหย่างไร. จึ่งสมิงพัตบะก็บอกว่า, หย่างทำเนียมข้างรามัญประเทศ, ถ้าพระมหากสัตรประชวรหนักจะสวรรคต, แลผู้ใดจะคิดเอาราชสมบัตินั้น, ก็เร่งจัดแจงตระเตรียมผู้คนเครื่องสาตราวุธให้พร้อมไว้แต่ยังมิทันสวรรคต. ครั้นเห็นจวนจะสวรรคตแล้ว, ก็ยกกุ่เข้าไปปล้นเอาราชสมบัติในเพลานั้น, หย่าให้ทันคนอื่นรู้จึ่งจะได้โดยสดวก. ถ้าแลผู้อื่น

รู้การนี้แล้ว, ก็จะมีความปราถนาในราชสมบัติบ้าง, แลจะตระเตรียมผู้คนรบพุ่งช่วงชิงกัน, จะฆ่าฟันกันตายเปนอันมาก. แล้วก็จะไม่สมคเนที่คิดไว้, แลจะได้เปนอันยากนัก. หลวงสรศักดิ์ได้ฟังถ้อยคำสมิงพัตบะบอกอุบายชี้แจงดังนั้น, ก็มีความยินดีนักจึ่งว่า, บัดนี้สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระประชวรหนัก, เห็นจะสิ้นพระชนมายุสวรรคาลัย, ในสองสามวันนี้เปนแท้, แลตัวเราเปนพระราชโอรสมีความปราถนาในราชสมบัติ, แลจะคิดอ่านเอาราชสมบัติท่านจะเข้าด้วยเราหรือหาไม่. จึ่งสมิงพัตบะก็ตอบว่า, ถ้าท่านจะทำการจริงแล้ว, ข้าพเจ้าก็จะช่วยคิดอ่านด้วย, หย่าวิตกเลย. หลวงสรศักดิ์เห็นสมิงพัตบะเข้าด้วยโดยสุจริตจริงแล้ว จึ่งถามว่า, คนของท่านมีหยู่มากน้อยเท่าใด. จึ่งสมิงพัตบะบอกว่า, มีหยู่สามร้อยเศษ. หลวงสรศักดิ์จึ่งว่า, ท่านจงตระเตรียมให้พร้อมไว้แต่ในสองสามวัน, สัพด้วยเครื่องสาตราวุธทั้งปวง, แล้วจงซุ่มไว้หย่าให้ใคร ๆ รู้. แลสมิงพัตบะรับคำแล้ว, ก็ไปจัดแจงผู้คนแลเครื่องสาตราวุธไว้พร้อมเสร็จทุกประการ.

ครั้นค่ำประมาณยามเศษ, หลวงสรศักดิ์ก็ขึ้นไปหาพระเพทราชานะจวน, ยกมือไหว้แล้วจึ่งถามว่า, บัดนี้เจ้าคุณได้ว่าราชการหย่างไร. จึ่งพระเพทราชาก็บอกโดยกิจอันว่าราชการนั้น, ให้แจ้งสิ้นทุกประการ หลวงสรศักดิ์จึ่งถามว่า, เจ้าคุณว่าราชการบัดนี้, จะเอาราชสมบัติเอง หรือ ๆ จะให้แก่ผู้ใด. พระเพทราชาจึ่งบอกว่า, ถ้าสมเด็จพระเจ้าหยู่หัวสวรรคตแล้ว, บิดาก็ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ, ซึ่งเสด็จหยู่นะพระราชวังหลัง หลวงสรศักดิ์ได้ฟังดังนั้นจึ่งว่า, ถ้าเจ้าคุณจะยอมให้แก่ผู้อื่นไซ้, ข้าพเจ้าก็ไม่เข้าด้วย. พระเพทราชาได้ฟังถ้อย

คำหลวงสรศักดิ์ว่าดังนั้น, ก็เห็นว่าจะกะทำการไหญ่จึ่งว่า, เจ้าจะคิดอ่านกะทำเปนประการใด ๆ บิดาก็จะกะทำตามถ้อยคำทุกประการ. หลวงสรศักดิ์จึ่งว่า, ผู้คนทแกล้วทหานที่ร่วมใจของเรามีหยู่มากน้อยสักเท่าใด,เจ้าคุณจงให้หาตัวมาให้สิ้น,แลให้ตระเตรียมเครื่องสาตราวุธให้พร้อมมือกัน, แล้วให้ซุ่มหยู่นะวัดแลบ้านทั้งหลาย, แยกย้ายกันหยู่, หย่าให้การทั้งหลายเอิกเกริกเฟื่องฟุ้งไป แลเจ้าคุณจงจัดแจงการให้พร้อมไว้แต่ในสองสามวัน, แล้วจึ่งส่งคนทั้งหลายไปยังสำนักข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าจะคิดอ่านเอาราชสมบัติให้ได้. แลพระเพทราชาก็เห็นด้วยโดยความคิดทุกประการ. แล้วหลวงสรศักดิ์ก็กราบลาไปยังบ้าน.

ส่วนพระเพทราชาก็จัดแจงตระเตรียมผู้คน,เครื่องสาตราวุธทั้งปวงพร้อมเสร็จแล้ว, ก็ส่งไปยังบ้านหลวงสรศักดิ์. แล้วก็ไปว่าราชการหยู่นะตึกพระเจ้าเหา, พร้อมด้วยท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลายประชุมกันหยู่ที่นั้น, ทุกเพลาเช้าเย็นเปนนิจกาลมิได้ขาด

ขณะนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าหยู่หัว,ซึ่งพระประชวรหยู่นะพระที่นั่งสุทธาสวรรย์. แลพระโรคนั้นก็กำเริบมากขึ้น, จะเสวยพระกะยาหารก็ไม่ได้, เกือบใกล้จะสวรรคตหยู่แล้ว. แลหลวงสรศักดิ์คิดการนั้น, ด้วยหลวงซงบาสครึ่มช่างขวาผู้หนึ่ง, เปนที่ไว้ใจได้.

ครั้นเห็นพอจะทำการได้แล้ว, จึ่งให้หาทแกล้วทหานทั้งหลาย, แลรามั้นพวกสมิงพัตบะประมานสามร้อยเสส, มาพร้อมกันแล้ว. จึ่งสั่งว่า, ท่านทั้งหลายจงชวนกันไปรับอาวุธ. แล้วจงแยกย้ายกันไปซุ่มหยู่ทางนั้นทางนั้น. พร้อมกันแต่ในเพลาสายสามนาฬิกา. แล้วจงทำอุบายอาวุธซ่อนเข้าไปในพระราชวังให้จงได้, จงทำหย่าให้นายประตูเขาสงสัย

ถ้าเราเข้าไปนะตึกพระเจ้าเหาสักครู่หนึ่งแล้ว, ท่านทั้งหลายจงรีบเข้าไปที่นั้นให้พร้อมกัน. แล้วจงเอาอาวุธพาดเข้าไปตามช่องประตูหน้าต่างตึกนั้น, แลแวดล้อมเราหยู่โดยรอบ. คนทั้งหลายรับคำแล้วก็ไปทำตามถ้อยคำทุกประการ. แล้วคิดอ่านเอาอาวุธซ่อนเข้าไปได้ในพระราชวัง. แล้วก็แยกกันคอยหยู่ในที่สมควน, มิให้ผู้อื่นสงสัย.

ฝ่ายหลวงสรศักดิ์ก็ใช้ทนายให้เข้าไปดูท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย, ซึ่งประชุมกันหยู่นะตึกพระเจ้าเหานั้นมาพร้อมแล้วหรือยังประการใด. แลทนายก็เข้าไปยังตึกพระเจ้าเหา. เห็นท้าวพระยาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลายมาพร้อมกันสิ้นแล้ว, ยังไม่มาแต่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ผู้เดียว. ก็กลับเอาเหตุนั้นมาแจ้งกับหลวงสรศักดิ์ ๆ ได้แจ้งเหตุนั้นแล้ว, จึ่งว่า, ทำไมแก่อ้ายฝรั่งนั้น, มันไม่มาก็แล้วไปเถิด.

ครั้นเพลาสายแล้วสามนาฬิกา, หลวงสรศักดิ์ก็แต่งกายอันจะให้มีอำนาจเสร็จแล้ว, ก็เข้าไปในพระราชวัง, แวดล้อมด้วยทหารร่วมใจสิบหกคน. แลให้ทนายคนสนิทผู้หนึ่ง, ถือดาบตามเข้าไปด้วย. ครั้นเข้าไปนะตึกพระเจ้าเหาแล้ว, ก็นั่งที่ใกล้พระเพทราชายกมือไหว้บิดา. แล้วจึ่งว่าขึ้นท่ามกลางขุนนางทั้งปวงว่า, บัดนี้สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระประชวรหนักหยู่แล้ว. ถ้าแลพระองค์เสด็จสวรรคตไซ้, ตัวเราเปนพระราชโอรสจะเอาราชสมบัติ, ท่านทั้งหลายจะเข้าด้วยเราหรือไม่, ให้เร่งบอกออกมา. ถ้าผู้ใดไม่เข้าด้วยเรา ๆ ก็จะประหารชีวิตผู้นั้นเสีย.

ขณะเมื่อหลวงสรศักดิ์ว่าขึ้นดังนั้น, ฝ่ายทแกล้วทหารทั้งหลายก็มาพร้อมกันสิ้น. แล้วเอาอาวุธพาดเข้าไปตามช่องประตูหน้าต่างตึกนั้นโดยรอบ. บ้างก็ถืออาวุธเข้าไปในตึกนั้นเปนอันมาก. ส่วนท้าวพระยา

พระหลวงขุนหมื่นข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลาย, ได้ฟังถ้อยคำหลวงสรสักดิ์ว่าดั่งนั้น, แล้วเห็นผู้คนถือสาตราวุธเปนอันมาก, ก็ตกใจกลัวยิ่งนัก. แลจะคิดอ่านประการใดก็เห็นไม่ได้, ด้วยการนั้นจู่เอามิทันรู้ตัว, กลัวความตายก็ต้องนิ่งอยู่, มิรู้ที่จะโต้ตอบประการใด. บ้างก็ยอบกายลงถวายบังคมเปนอันมาก. หลวงสรสักดิ์เห็นดั่งนั้น, ก็จับดาบขึ้นกวัดแกว่ง, แล้วร้องคุกคามลำดับไปว่า, คนทั้งหลายไฉนจึ่งนิ่งอยู่เล่า, จะเข้าด้วยเราหรือหาไม่ให้ว่ามา. ถ้าผู้ใดไม่เข้าด้วยเรา ๆ ก็จะฟันเสียบัดนี้. ส่วนท้าวพระยาข้าราชการทั้งหลายเห็นดั่งนั้น, ก็ยิ่งสดุ้งตกใจกลัวความตายยิ่งนัก. ต่างคนต่างถวายบังคมพร้อมกัน, แล้วกราบทูลว่า, ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอเข้าด้วยพระองค์, แลจะขอเปนข้าราชการอยู่ใต้ละอองธุลีพระบาทสืบไป. หลวงสรสักดิ์เห็นขุนนางทั้งปวงอยู่ในอำนาจสิ้นแล้ว, ก็ไปถวายบังคมพระเพทราชาผู้เปนบิดา, แลรับพระราชโองการ, แล้วมอบเวนสมบัติถวายแก่พระเพทราชานั้น.

ฝ่ายท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย, ก็รับพระบันทูลแก่หลวงสรสักดิ์, แลอันเชิญขึ้นประดิษฐานนะที่มหาอุปราช. ในขณะนั้นจึ่งหลวงสรสักดิ์ผู้สำเร็จราชการนะที่มหาอุปราช, ก็ใช้ให้ทหารไปอาราธนาพระพุทธรูป, คัมภีร์ปริยัติธรรมนะเรือน. แลให้ไปนิมนต์พระสงฆ์ตามวาสีราชาคณะมาด้วยพร้อมกัน. แล้วก็ถวายนมัสการพระรัตนไตรยาธิคุณสุนทรภาพด้วยเบญจางคประดิษฐ. แล้วให้ขุนนางทั้งนั้นกินน้ำพิพัทธสัจจา, ถวายสำบานตามโบรานราชประเพณีเสร็จทุกประการ.

จึ่งพระเพทราชาผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน, ก็ให้เจ้าพระยาสุรสงครามเปนผู้รับสั่ง ให้ไปหาตัวเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เข้ามา ถ้าแล

สำเหร็ดราชการแล้ว, เราจะเลี้ยงให้ถึงขนาด. แต่เจ้าพระยาสุรสงคราม, ก็สั่งให้ทนายออกไปหาตัวเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นะบ้านว่า, มีพระราชโองการให้หา. ครั้นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้แจ้ง, ก็เข้าใจในเหตุทั้งนั้น. แล้วจึ่งถามว่า, ใครเปนผู้รับรับสั่ง. ทนายก็บอกว่า, เจ้าพระยาสุรสงครามเปนผู้รับรับสั่ง. เจ้าพระยาวิชาเยนทร์จึ่งว่า, เจ้าพระยาสุรสงครามให้หาเราไปบัดนี้, ประดุจเขียนด้วยมือแต่จะลบด้วยเท้าเล่า. ด้วยเจ้าพระยาสุรสงครามมีคุณูปการแก่เราเป็นอันมาก, ได้ชุบย้อมมาแต่เดิมนั้น, แต่กลับจะมาทำลายคุณเสียดังนี้, ก็มิควรยิ่งนัก. ถ้าเราจะเข้าไปบัดนี้, ดีร้ายจะมีภัยอันตรายเปนมั่นคง. ทนายก็เตือนว่า, พระราชโองการให้หาเปนการเร็ว. เจ้าพระยาวิชาเยนทร์มิอาจจะขัดพระราชโองการได้. ก็ตกแต่งกายแล้วขึ้นเสลี่ยงมีบ่าวไพร่, แต่ทนายแห่หน้ามาจนเข้าประตูในพระราชวังนั้น.

ส่วนหลวงสรศักดิ์ผู้สำเหร็จราชการนะกรมพระมหาอุปราชนั้น, เมื่อให้ไปหาตัวเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นั้น, ก็กะเกณฑ์ทแกล้วทหารให้ไปหยู่ประจำรักษาทุกป้อมทุกประตูรอบพระราชวังทั้งปวง. แต่ให้ปิดประตูเสียหย่าให้ผู้ใดเข้าออกแปลกปลอมได้. ให้ตรวจตราระวังระไวเปนกวดขันทุกตำบน, แล้วก็จัดแจงทแกล้วทหารให้ไปคอยเจ้าพระยาวิชาเยนทร์, หยู่ทางประตูจะเข้ามา, ถ้าเข้ามาแล้วฆ่าเสีย. ครั้นเจ้าพระยาวิเยนทร์เข้ามาถึงในประตูพระราชวัง, คนซึ่งคอยหยู่สองข้างประตูนั้น, ก็เอาไม้พลองตีเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ตกลงจากเสลี่ยง. แล้วประหารจนสิ้นชีวิตนั้น. แต่พวกเจ้าพระยาวิชาเยนทร์นั้น, ครั้นเห็นนายเปนเหตุแล้ว, ก็ตกใจกลัว, ต่างคนต่างวิ่งหนีกระจัดพลัดพรายไปสิ้น

จึ่งพระเพทราชาผู้สำเหร็จราชการแผ่นดิน, ก็พาหลวงสรศักดิ์ขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว, ซึ่งซงพระประชวรหนักหยู่ณะพระที่นั่งสุทธาสวรรย์, แลถวายบังคมแล้วกราบทูนถามพระอาการอันซงพระประชวรนั้น, แล้วก็กราบทูนแถลงกิจจานุกิจราชการทั้งปวง, ซึ่งได้ว่ากล่าวบังคับบัญชานั้นเส็ดสิ้นทุกประการ. แล้วบังคมทูนพระกรุนาว่า, ถ้าพระเจ้าหยู่หัวสวรรคตไซ้, ข้าพระพุทธเจ้าจะรักสาสมบัติไว้ถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเทอกรมพระราชวังหลัง. สมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, ได้ซงฟังพระเพทราชากราบทูนดั่งนั้น, ก็เข้าพระทัยในกิริยาแห่งพระเพทราชาแลหลวงสรศักดิ์อันคิดการเปนกบดนั้น, ก็ซงพระพิโรธ, แลซงจับเอาพระแสงดาบซึ่งวางหยู่ข้างที่, แล้วเสด็จลุกยืนขึ้นได้ด้วยสามารถ, พระองค์ซงพระพิโรธเปนกำลัง. มีพระราชโองการตรัสว่า, อ้ายสองคนพ่อลูกนี้คิดการเปนกบด. แล้วพระองค์จะเสด็จพระราชดำเนินจะไปประหารชีวิตพระเพทราชา, แลหลวงสรศักดิ์, ก็มิอาจสามาถจะเสด็จพระราชดำเนินไปได้, ด้วยซงพระประชวรหนักทุพลภาพหยู่แล้ว, ทั้งพระกายก็สั่นจะเสด็จดำรงพระองค์มิได้, ก็ล้มลงในที่นั้น. แลพระแสงดาบซึ่งนั้น, ก็ตกจากพระหัถ, แล้วมีพระราชดำหรัสว่า, เทพเจ้าผู้บำรุงรักสาพระบวรพุทธสาสนา, จงไว้ชีวิตอีกสักเจ็ดวัน, จะขอดูหน้าอ้ายกบดสองคนพ่อลูกนี้ให้จงได้.

ขณะนั้นพระเพทราชาแลหลวงสรศักดิ์, ก็กลับลงมาจากพระที่นั่งสุทธาสวรรย์แล้วก็เข้าใจว่า, สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จสวรรคตในวันนี้เปนแท้หยู่แล้ว. จึ่งแต่งคนสนิธให้เอาเรือเร็วลงไปยังกรุงเทพมหานคร. แลให้ทูนอันเชิญสเด็จพระเจ้าลูกเทอเจ้าฟ้าอภัยทส, ซึ่งเสด็จหยู่

นะพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลังว่า, สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระประชวรหนักหยู่แล้ว, แลบัดนี้มีพระราชโองการให้อันเชินสเด็ดขึ้นไปเฝ้านะเมืองลพบุรีเปนการเร็ว.

ผู้รับรับสั่งก็เอาเรือเร็วรีบลงไปยังกรุงเทพมหานครในวันนั้น. ส่วนสมเด็ดบรมบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัว, จำเดิมแต่สเด็ดล้มลงเพลานั้น, พระโรคก็กำเริบมากขึ้น. จึ่งมีพระราชดำหรัดให้หาบันดาชาวที่ชาววัง, ซึ่งเปนข้าหลวงเดิมประมานสิบห้าคน, เข้ามาเฝ้าในมหาปราสาทที่นั่งสุทธาสวรรย์ที่สเด็ดซึ่งประชวรหยู่นั้น. แล้วจึ่งมีพระราชโองการตรัดว่า, บัดนี้อ้ายสองคนพ่อลูกมันคิดการเปนกบด. ฝ่ายเราก็ป่วยทุพลภาพหนักหยู่แล้ว, เห็นชีวิตไม่ตลอดไปจนสามวัน. แลซึ่งท่านทั้งหลายจะหยู่ในคราวาสนั้น, เห็นว่า, อ้ายกบดสองคนพ่อลูกมันจะค่าเสียสิ้น, หย่าหยู่เปนครึหัถเลย. จงบวดในพระบวรสาสนา, เอาทังชัยพระอรหันต์เปนที่พึ่งเถิด, จะได้พ้นภัย. จึ่งดำหรัดให้ไปเบิกเอาไตรจีวรนะพระคลังสุภรัตนมาพอครบตัวกัน. แลมีพระราชโองการตรัดให้ไปอาราธนาพระสังคราชาคนะ, เข้ามาประมานยี่สิบรูปในเพลานั้น. แล้วดำหรัดว่า, นิมนต์พระผู้เปนเจ้าทั้งหลาย, จงนำเอาคนเหล่านี้ออกไปอุปสมบท, บวดเปนภิกขุภาวในพระพุทธสาสนาด้วยเถิด. จึ่งพระสังคราชาคนะทั้งหลายถวายพระพรว่า, ซึ่งอาตมทั้งปวงจะนำเอาอุบาสกเหล่านี้, ออกไปอุปสมบทนะพระอารามนั้น, เห็นว่าผู้ซึ่งประจำรักสาประตูพระราชวังนั้น, จะห้ามมิให้ออกไป.

สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวตรัดได้ซึ่งฟังดังนั้น, ก็ซึ่งพระพิโรธแล้วโทมนัสในพระทัยเปนกำลัง. แต่มิรู้ที่จะทำประการใด, ด้วยซึ่งพระประชวรหนักเปนอาสัญทิวงคตหยู่แล้ว, จำเปนจำหยู่ในบังคับพระเพทราชา. จึ่ง

มีพระราชดำหรัสว่า, ถ้ากระนั้นนิมนต์พระผู้เปนเจ้าทั้งปวง, ให้อุปสมบทบวชคนทั้งปวงเหล่านี้ในปราสาทของโยมนี้เถิด, จะได้หรือมิได้ แลพระสงฆ์ราชาคณะทั้งหลายถวายพระพรว่า, ถ้าแลพระราชสมภารเจ้า, ซึ่งพระราชอุทิศพระมหาปราสาท, ถวายเปนพระวิสุงคามเสมาแก่พระสงฆ์แล้ว, อาตมาภาพพระสงฆ์ทั้งปวงควรจะให้อุปสมบทกันได้ จึ่งซึ่งพระกรุนาโปรดอนุญาตพระราชอุทิศถวายพระมหาปราสาททั้งสอง, แลจังหวัดพระราชวังทั้งปวง, เปนวิสุงคามสีมาแก่สงฆ์เสร็จแล้ว. มีพระราชดำหรัสว่า, นิมนต์พระผู้เปนเจ้าทั้งหลาย, กระทำซึ่งสังฆกรรมทั้งปวงเถิด. จึ่งพระสงฆ์ราชาคณะทั้งหลาย, ก็ให้อุปสมบทบวชบันดาข้าหลวงเดิมทั้งปวง, เปนภิกสุภาวะนะพระที่นั่งธัญมหาปราสาทเสร็จแล้ว, ก็ให้โอวาทโดยสมนะกิจ. แล้วพระสงฆ์ราชาคณะ, แลพระภิกสุบวชใหม่ทั้งหลายก็ถวายพระพรลากลับออกไปยังอาราม.

ขณะนั้นบันดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง, ก็ไปมั่วสุมหมู่นะพระเพทราชา, จะได้มีผู้ใดผู้หนึ่งนำพาในฝ่ายละอองธุลีพระบาทนั้นหามิได้. ยังแต่พระบีย์ผู้เดียว, ปติบัติรักษาประคองพระองค์ลุกนั่งหยู่. แลพระบีย์ผู้นี้เปนบุตรขุนไกรสิทธิศักดิ์ชาวบ้านแก่ง. ซึ่งพระกรุนาเอามาเลี้ยงไว้ในพระราชวังแต่ยังเยาว์. ให้มีนางนมพี่เลี้ยงประดุจหนึ่งลูกหลวง แลพระบีย์นั้นมีพรรนสันถานต่ำเตี้ย, ซึ่งพระกรุนาเรียกว่าอ้ายเตี้ย. แลพระบีย์กอบด้วยสวามิภักดิ์, นอนหยู่ปลายพระบาท, คอยปรนนิบัติพยุงพระองค์ลุกนั่งหยู่. ครั้นรุ่งเพลาเช้าพระบีย์ลุกออกมาบ้วนปากล้างหน้านะประตูกำแพงแก้ว, จึ่งหลวงสรศักดิ์ผู้สำเร็จราชการนะที่มหาอุปราช, สั่งให้ขุนพิพิธรักษาชาวที่ผลักพระบีย์ตกลงไปจากประตูกำแพงแก้ว.

แลพระปีย์ร้องขึ้นได้คำเดียวว่า, ทูนกระหม่อมแก้วช่วยด้วย, พอขาดคำลงคนทั้งหลายก็คุมเอาตัวพระปีย์ไปประหารชีวิตตายในขณะนั้น. สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวตรัดได้ซึ่งฟังเสียงพระปีย์ร้องขึ้นมาดังนั้น, ตกพระทัยความอาลัยในพระปีย์จึงดำหรัดว่า, ใครทำอะไรกับอ้ายเตี้ยเล่า. แลสมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวก็สวรรคตในเพลาวันนั้น, เปนวันพรึหัสบดีเดือนห้าแรมสามค่ำ, จุลักราช 1044 ปีจอจัตวาสก. พระบาทบรมนาถนารายน์ราชบพิตรพระพุทธเจ้าหยู่หัวพระชันสาวอกสัก. สเด็ดเสวยราชสมบัตินั้น, พระชนได้ 25 พรรสา. สเด็ดดำรงราชอานาจักรหยู่ได้ 29 พรรสา ขณะสวรรคตนะที่นั่งสุทธาสวรรย์มหาปราสาทนั้น. สิริพระชนม์ห้าสิบเอ็ดพรรสา.

ส่วนผู้ถือหนังสือรับสั่ง, ซึ่งลงไปยังกรุงเทพมหานครนั้น, ก็ไปกราบทูนเจ้าฟ้าอภัยทสเสร็ดสิ้นทุกประการ. แลเจ้าฟ้าอภัยทสมิทันซาบในการเปนคุยรหัส, สำคันพระทัยว่าจึง. พี่เลี้ยงกราบทูนว่า, หยู่แต่พระเพทราชาแลหลวงสรสักดิ. แลซึ่งสเด็ดขึ้นไปครั้งนี้, จงระมัดระวังพระองค์จงหนัก. เจ้าฟ้าอภัยทสซึ่งพยักเอาแล้ว, ก็สเด็ดลงเรือพระที่นั่งขึ้นไปยังเมืองลพบุรี. ครั้นไปถึงวัดพระพรหมตำบนปากน้ำโพสพ, ก็สเด็ดแวะเรือขึ้นหาพระพรหมครูครู่หนึ่ง, แล้วนมัสการลา, ก็สเด็ดกลับลงเรือพระที่นั่งรีบขึ้นไปยังเมืองลพบุรี. ครั้นถึงก็ให้ประทับเรือพระที่นั่งเข้าณฉนวนประจำท่า. พอสมเด็ดพระบรมราชบิดาสวรรคตเสียก่อนแล้วหน่อยหนึ่ง. จึงหลวงสรสักดผู้สำเหร็ดราชการนะที่มหาอุปราช, ก็ให้ชาวหลวงไปคุมเอาพระองค์เจ้าฟ้าอภัยทส, ไปสำเหร็ดโทสเสียด้วยท่อนจันตำบนวัดซากเสร็ดแล้ว.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันท พระนคร
นายสั่น บุนยสิริพันธุ์ ผู้พิมพ์
ผู้โคสนา
15/12/2485